

CZAGÁNY ISTVÁN

A BUDAI VÁRRA VONATKOZÓ TÖRTÉNETÍRÁS ÉS MŰVÉSZETTUDOMÁNY TÖRTÉNETE

A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség 1951. évi évkönyvében H. Zádor Anna publikálta — tudomásunk szerint első ízben — hasonló tárgyú, bár jóval szélesebb körű, historiográfiai tanulmányát. Az ő példája nyomán teszünk kísérletet e másik, rokon szakterületen tudománytörténeti összefoglalásra. Munkánk mindenekelőtt a hiánypótlás szempontjából szükséges, mert e témánkhoz tartozó, nagyszámú írásos emlékről eddig még nem készült áttekintő, kritikai tanulmány. De azért is fontos ez az összefoglalás, mert témánk feldolgozása napjainkban rendkívül szerteágazóvá vált, áttekintéséhez immár előzetes tudománytörténeti rendszerezés szükséges.

Ebből a tanulmányból természetesen sok rokon kérdésre is — mint amilyen például az idevágó szaktudományok fejlődéstörténete, módszertani változásai, haladó hagyományainak kialakulása, eredményeinek felhasználási eljárásai stb. — egyszer majd feleletet kellene adnunk. Hiányos vázlatunk azonban ilyen messzemenő feladatok megoldására most még nem vállalkozhat. Csupán szerény, kezdeti indítást kíván adni a tárgy szerinti, további kutatásnak. Megpróbálja felvetni a később tisztázandó kérdések sorozatát és áttekinteni a hat és fél évszázados fejlődéstörténet egészét.

*

A budai Várra vonatkozó történetírás és művészettudomány múltja a 14. századba, közelebből meghatározva az Anjou-házbeli uralkodók korába nyúlik vissza. Eredetét Róbert Károly uralkodása idején, a század elején találjuk meg. Abban az időben, amikor Budavára — az akkori diplomáciai élet egyik lassan már jelentőssé váló európai gócpontja — egyre több diplomatát és utazót vonz a hatalmas léptekben fejlődő, gazdag város falai közé.

Az első topográfiai vonatkozású — és mai műemlékeinkről szóló — feljegyzések a nálunk megfordult külföldiektől származnak. Tevékenységüket négy évszázadon keresztül magyar, német, francia, olasz, spanyol és török útleírók, történészek, udvaroncok, diplomaták, valamint börtönben sínylődő, keresztény rabok folytatják. Különféle feljegyzéseikkel járulnak hozzá a Budavári Palota és a mai Várnegyed érdekességeinek megörökítéséhez. Ezek a rendszertelen, középkorból, reneszánsz időkből és török hódoltság korából fennmaradt feljegyzések alkotják budavári műemlékeink meglehetősen nagyszámú írott emlékeinek őskorát, illetve az irodalomtörténet első fejezetét.

A középkor primitív szemléletű és narratív jellegű leírásainak sorát *Gentilis* bíboros, pápai legátus feljegyzései nyitják meg.¹ Ezek azonban még nem tartoznak a helyrajz-

írás fogalma alá, inkább csak történeti vonatkozásúnak mondhatók. Számadáskönyvi feljegyzései a budai márka első súlymeghatározását tartalmazzák, tehát elsősorban pénz-történeti, és csak másodsorban historiai jelentőségűek. Ezzel szemben *Contarini Zakariás* velencei követ jelentése, amely – ha röviden is – a budai királyi palotával foglalkozik, már történeti adatokat tartalmaz.² Időrendben őt követi csaknem nyolcvan író. Történeti műveikbe, vagy útleírásaikba vannak beleszöve a későbbi történetírás számára olyan nagybecsű, helyszíni megfigyeléseik és feljegyzéseik.

Közülük itt csupán a legfontosabb szerzők neveit és munkáik megírásának, illetve megjelenésének dátumát soroljuk fel³ időrendben: 1308 *Fra Gentile*; 1358 *Kálty Márk*;⁴ 1378 *Contarini Zakariás*; 1387–1390 *Monaci Lőrinc*;⁵ 1395–1396 *Paolo Armani*; 1419 *Eberhart Windecke*;⁶ 1432 *Bertrandon de la Brocquiere*;⁷ 1436 *Aegidius Carlerius*;⁸ 1436 *Ambrogio Traversari, Ambrosius Camalduliensis*;⁹ 1439 *Pedro Tafur*;¹⁰ 1458 előtt *Aeneas Silvio Piccolomini*;¹¹ 1474–1475 *Lodovico Carbo*;¹² 1476 *Lodovicus Bernardus*;¹³ 1476 *Peter Eschenloer*;¹⁴ 1476–1482 *Hans Seybolt*;¹⁵ 1483 *Bartolommeo de Maraschi*;¹⁶ 1484–1486 *Naldo Naldi*;¹⁷ 1485 körül *Marzio Galeotto*;¹⁸ 1485–1487 *Thuróczy János*;¹⁹ 1486 *Antonio Bonfini* a *Symposion Trimeron* előszavában; 1488–1489 *Antonio Bonfini* az *Averulinus* fordítás előszavában; 1490–1496 *Antonio Bonfini* a *Rerum Ungaricarum Decades* című munkájában;²⁰ 1502 *Pierre Choque*;²¹ 1513 *Conradus Celtis*;²² 1490–1522 *Ludovicus Tubero*;²³ 1526 *Hieronymio da Zara*;²⁴ 1527 *Caspar Ursinus Velius*;²⁵ 1528 *Joannis Hoberdanacz* és *Sigismund Weichselberger*;²⁶ 1536 *Oláh Miklós*;²⁷ 1545–1547 *Szerémi György*;²⁸ 1548 *Joachim Vadianus*;²⁹ 1551 *Georg Wernher*;³⁰ 1553 *Hans Dernschwam*;³¹ 1562–1581 *Augerius Ghislenius Busbeck*;³² 1556–1557 *Dselalzade Musztafa*;³³ 1567–1568 *Marcantonio Pigafetta*;³⁴ 1572 *Franciscus Omichius*;³⁵ 1573 *Stephan Gerlach*;³⁶ 1553–1573 *Verancsics Antal*;³⁷ 1575 *Heltai Gáspár*;³⁸ 1577 *Salamon Sweigger*;³⁹ 1584 *Melchior Besolt*;⁴⁰ 1587–1591 *Reinhold Lubenau*;⁴¹ 1591 *Wenzel Wratislaw*;⁴² 1591 *Wenzel Wladislaus von Mitrovitz*;⁴³ 1605 *Johannes Bocatius*;⁴⁴ 1606 *Szamosközy István*;⁴⁵ 1604–1608 *Johann Wilden*;⁴⁶ 1616–1618 *Adam Wenner von Krailsheim*;⁴⁷ 1622 *Istvánffy Miklós*;⁴⁸ 1627 *Tassi Gáspár* és *Toldalaghi Mihály*;⁴⁹ 1660 körül *Behrárm Diminski*;⁵⁰ 1663 *Evlia Cselebi*;⁵¹ 1663 *Henrik Ottendorff*;⁵² 1664 *Johann Ferdinand Auer*;⁵³ 1666 *Paulus Tafferner*;⁵⁴ 1666 *Petrus Lambecius*;⁵⁵ 1673 *Edward Browne*;⁵⁶ 1682 *Giovanni Benaglia*;⁵⁷ 1686 *Luigi Ferdinando Marsigli*;⁵⁸ 1690 *Simpliciano Bizozzeri*;⁵⁹ 1687 *Jacobus Tollius*;⁶⁰ 1702 *Edmund Chisull*; 1715 *Simon Clements*;⁶¹ 1717 *Montagu Mária Wortley* angol követ neje.⁶²

A felsorolt szerzők főként a középkori és a reneszánsz királyi palotával foglalkoznak. Annak topográfiaját, valamint az épületek belső beosztását rögzítik. Az egykor fennállott épületek helyét a legjobban talán *Antonio Bonfini*, *Caspar Ursinus Velius*, *Evlia Cselebi* és *Auer János Ferdinánd* írásaiból lehet kiolvasni. Jóllehet időben meglehetősen nagy távolság választja el őket egymástól, a helyrajz főbb vonásaiban mégis megegyeznek, ami a hi-telességüket kölcsönösen növeli.

A feljegyzések mélyreható, rekonstrukciós kiértékelését *Gerevich László* végezte el 1956–1966 között.⁶³ Munkájából világosan kitűnt, hogy a feljegyzések nyújtotta ismeretanyagból hiányzik a tudományos rendszer, a teljességre való törekvés és a közös, vagy hasonló módszer kialakítása. Topográfia-írásunk ezen „őskori” anyagára tehát az egymástól független, individuális tevékenység nyomja rá a bélyegét.

Ezzel kapcsolatban tulajdonképpen még nem is beszélhetünk tudományról. E napjainkban nélkülözhetetlen ismeretanyagot ugyanis csupán a történeti tudományág előfutárának tekinthetjük. A feljegyzések legfőbb értéke abban rejlik, hogy túlnyomórészt helyszíni autopszia alapján készültek. Vagyis mindazon írásművek megszületésének — amelyek bizonyos vonatkozásban a topográfia- vagy történetírásunk historiográfiájának első fejezetébe sorolhatók — alapja csaknem kizárólagosan a helyszíni megfigyelés volt.

*

A középkori királyi palota részben az 1648–1686. évi ostrom alkalmával pusztul el, részben pedig 1715 után bontják le az akkor még fennállott maradványait. Ezért érthető, hogy szétrombolásával egyidejűleg feléje fordul az érdeklődés. A bontásokkal csaknem párhuzamosan lép fel az igény az elpusztult remekmű felidézésére. Ezt még csak fokozza a barokk kor lelkivilágában általánosan felismerhető romantikus hajlam. Ezért megszületnek az első rekonstrukciós leírások.

Ebből az állapotbeli adottságból következik a módszertani változás, amely megindítja történetírásunk históriájának második fejezetét. Ennek első emlékei azonban már a 18. században keletkeznek, mégpedig *Timon Sámuel* leírása 1702-ben és *Bél Mátyásé* 1737-ben. Ez az utóbbi az elsőnél már sokkal részletesebb és gondosabb kidolgozású.⁶⁴

Az eddig említett szerzők írásműveikben a középkori királyi palotánál jóval kevesebbet foglalkoznak a mai Várnegyed épületeivel. Ezen nem szabad csodálkoznunk, hiszen a romjaiban is nagyszerű palota annakidején sokkal inkább magára vonhatta a figyelmet, mint a lakónegyed elhanyagolt házainak romhalmaza. Megérthetjük, hogy a város múltja iránti érdeklődés lélektani törvénye alapján, a lakosság tudázzsómja mindig akkor fordul fokozottabban a saját lakóhelye felé, amikor az súlyos pusztulást szenved. Amennyire áll ez a megállapítás az elpusztult királyi palotára, legalább annyira érvényes a Várnegyedre is — mégpedig egészen napjainkig fennálló érvénnyel.

Budavára 1686. évi felszabadítása után csaknem fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az újtelepes, idegen lakosságban legalább elemi fokon kialakuljon a lokálpatriotizmus és a történeti érzék lakóhelyének múltja iránt. A városiakok történelemtudati fejlődésének ezen a kezdeti fokán, az 1723. évi tűzvész megrázó élménye váltotta ki az első kezdeményezést a Várhegy múltjának írásbeli rögzítése iránt. Ebből született meg az első, primitív helyrajzi és történeti írásmű 1733-ban *Vánossy Ferenc* polgármester tollából, a budai Nottenstein nyomdában kinyomtatott „Neu aus seinem stein-Hauffen wiederum aufwachsende Ofen . . .” című füzetecske.⁶⁵ Amint részben már a címéből is kitűnik — „A kőhalmából újként és újból felnövekvő Buda . . .” — elsősorban helyrajzi leírást igyekezett adni; azt, hogy mi és hol állott a tűzvész előtt. A budai Várnegyed épületeinek leírását és rekonstrukcióját ebben a vékony könyvecskében találjuk meg első ízben. Ez avatja e szerény művet a budavári történetírás múltjának első igazi emlékévé, az előbb felsorolt írásművekkel szemben.

Témakörünkben az első komoly, tudományos igénnyel megírt munka — *Bél Mátyás* 1737-ben Bécsben napvilágot látott *Notitia Hungariae Novae III.* könyve után — *Miller János Ferdinánd* tollából jelent meg Budán 1760-ban, illetőleg 1780-ban „*Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensis*”

címen.⁶⁶ A szerzőnek aránylag széles körű forrásanyag állott a rendelkezésére munkája megírásához. Tudniillik a városi levéltár anyagára, a korabeli jezsuita oklevélmásolatgyűjteményekre, egyházi intézmények levéltáira és élőszó-hagyományokra támaszkodhatott — bár ez utóbbiak sohasem nyúltak vissza még a török hódoltság korába sem. Főként a középkori, egyházi intézmények helyének megállapítása volt a célja, mivel a forrásai is jórészt ezekről szóltak. Ezt a saját korabeli helyzetnek a középkorba való visszavetítésével próbálta elérni.

A módszerből fakadt tévedései — éppúgy mint *Schier Xistus* későbbi, hasonló topográfiai elcsúszásai — amilyen például a középkori Szent György templom összetévesztése a Mária Magdolna templommal, a helyrajz-írás területén az ő követőit is hosszú ideig tévútra vezették. Téves megállapításainak káros befolyása a 19. század utolsó negyedéig minden követőjének a munkáján érezhető volt. Annál is inkább, mert Millert sokkal többen használták megbízható kútfő gyanánt, mint Schier munkáját. A szerzőnek e topográfiai próbálkozásánál jóval nagyobb érdeme, hogy leírásához térképet is mellékelte. Ennek alapján — a későbbi kutatások során — a Várnegyed házainak XVIII. századi tulajdonosai közül sokat meg lehetett állapítani, illetve a telekkönyvi bejegyzésekkel azonosítani.

Az első három könyv után több, mint fél évszázadig nem született meg olyan mű, amely az addigi eredmények továbbfejlesztését vagy összefoglalását eredményezte volna. Még a század végén, 1796-ban jelent meg *Vályi Andrásnak* a „Magyar országnak leírása” című könyvében egy terjedelmesebb budavári leírás,⁶⁷ amely azonban eseménytörténeti adatok közé szöve publikálta gyérszámú topográfiai megállapításait. A 19. században — *Ráth* 1803-ban napvilágot látott *Adressbuch der Stadt Ofen-je* és *Johann Schuster* 1806–1815 között megjelent munkája után — eleinte csak idegenvezető kalauzokban és kalendáriumokban találunk utalást Budavára topográfiai és történeti múltjára vonatkozóan. Így mindenekelőtt *Rösler*: „Kalender von Ofen und Pest für 1809” című munkája nyújtott a maga korában kivonatos helyrajzi anyagot az olvasói számára.

Ennél jóval tartalmasabb volt *Franz Schams* 1821-ben és 1822-ben megjelent, összefoglaló jellegű műve ebben a műfajban a „Vollständige Beschreibung der Königlichen freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn.”⁶⁸ Ugyanebből a korszakból való *Podhraczký* (Pothradszky) *József* 1833-ban megjelent „Buda és Pest . . . régi állapotjokról” című munkája, amelyet a két város egyesítése érdekében írt. Pothradszky munkáján kívül természetesen még szép számmal jelentek meg olyan útikalauzok, mint a „Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren umgebungen. Ein Wegweiser für Einheimische und Fremde. Pesth. 1841.”⁶⁹ Ezek azonban csak igen kevéssel vitték előbbre a helyrajzi és történeti fejlődés korábbi eredményeit — bár napjainkban már a topográfiai beazonosítások becses eszközeivé váltak hajdani aktuális feljegyzéseik folytán.

Ezek mellett Pothradszkynak igen nagy érdeme, hogy irodalmi munkásságán kívül ő tette az első kísérletet a budapesti oklevéltár összeállítására. Buda és testvérvárosai levéltárainak elpusztulása következtében, idegen levéltárakból kezdte összegyűjteni a város történetére vonatkozó okleveleket. A század közepén létre is hozott egy hatalmas fővárosi oklevéltárat, amely azonban csak kéziratban maradt az utókorra.⁷⁰

Az útikalauzok közül *Joseph V. Haeuffler* 1854. évi „Buda-Pest historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest, und deren Umgebungen” című munkája volt

talán a legjelentősebb. Benne egy rövid szakasz tárgyalta Buda 13–14. századi helyrajzát – korabeli szokás szerint a források megjelölése nélkül. Ebben szerepeltek először középkori utcákra és házakra vonatkozó megállapítások, amelyek szerint a feudalizmus-kori Szent Pál utca a mai Országház utcával, az Ötvös utca a mai Fortuna utcával lett volna azonos; Szapolyai János háza a mai volt Helyőrségi templom mellett, a Garai ház pedig a „Veres sün-ház” helyén állott volna. Hasonlóképpen téves egyházi vonatkozású megállapításait szemelláthatólag Schier Xistus munkájából vette át.

Ezekután 1852-ben látott napvilágot az első magyar nyelvű földrajzi leírás, *ifj. Palugyay Imre*: „Buda-Pest szabad királyi városok leírása” címen. A korszaknak nevezetes emléke a *Hunfalvy–Rochbock*: „Magyarország és Erdély eredeti képekben” című könyv 1857-ből, amelynek topográfiai vonatkozású adatai fényt vetnek korának tudományos igényeire is.⁷¹ A két évvel később, 1859-ben *Dr. Johann Christian Seiz* szövegezésében megjelent „Feldmann’s Wegweiser durch Pest und Ofen und deren Umgebungen für Fremde und Einheimische” bizonyítja a legjobban, hogy ebben az időben az idegenvezető kalauzok még népszerűbbek voltak, mint a primitív szemlélettel megírt tudományos munkák.

Az első, mai szemmel nézve is értékes, helyrajzi és történeti rekonstrukciót *Rupp Jakab* kamarai levéltáros készítette el a Pesten 1868-ban megjelent „Buda és Pest és környékének helyrajzi története” című munkájában.⁷² Ez az alapvető jelentőségű könyv a mai Országos Levéltár akkor ismert anyagából pontosan kijegyzett és fővárosunkra vonatkozó adatokból, valamint a 18. századi topográfiai kiadványok megállapításaiából született meg. Jó kritikai érzékkel párosult, bátor nagyvonalúsága mégsem tudta megőrizni szerzőjét attól, hogy Schier Xistus és Miller János Ferdinánd téves megállapításainak hatása alá kerüljön.

Hibáinak furcsa kettőssége abból eredt, hogy – talán nagyon is lelkiismeretesen – több helyen és objektumról két valószínű elhelyezést rajzolt fel térképére és így például – őszerinte – a Szombat piac, vagy a Szent János utca kétszer fordult elő a Várnegyedben. Persze e kettős valószínűsítés még mindig okosabb volt, mintha a valószínűségek közül az egyiket valósnak tüntette volna fel; ezeket ugyanis anélkül publikálta, hogy döntött volna közöttük. Mivel könyvének megírása idején még nem volt elegendő ismert adata a Várnegyed középkori utcaneveinek ellenőrzésére, azért egyetlen utcanév téves azonosítása okozta, hogy az összes utcák feudalizmus kori elnevezését elhibázta.

Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Gárdonyi Albert az erre vonatkozó oklevéltáranyag sokkal kielégítőbb ismerete ellenére még majdnem hetven évvel később is felcserélte a budavári utcák középkori neveit, akkor ebből a szemszögből nézve Rupp tévedéseire bőven találunk objektív mentő körülményeket. Ezenkívül a ferencrendiek evangelista Szent János templomára és a Mária Magdolna templomra, valamint a Szent György kápolnára vonatkozóan ő is átvette Schier téves megállapításait. Sőt ezeket egy hasonló tévedéssel meg is toldotta. A keresztelő Szent János templom helyére „Boldogasszony kisebb egyháza”-t helyezte és ezzel az amúgy is elég nagyfokú helyrajzi zavart csak növelte.

Éppen ezért a munkája alaposan rá is szorult a későbbi helyesbítésre és kiegészítésre. Bár könyve ma már elavult, a főváros topográfiájának megteremtése alapján véve mégis az ő nevéhez fűződik. Adatait a helyrajzi kutatás ma sem nélkülözheti, megállapításai között pedig vannak olyanok, amelyek ma is megállják a helyüket.

Nem felejtkezhetünk meg a magyar és a budavári műemlékvédelem egyik úttörőjének dr. Arányi (Lósteiner) Lajos orvosnak a munkásságáról sem. Az 1870 körül megírt „A budai királyi vár nyugati (három sorban álló) bástyafalai és a tizenkét szögletű Zsigmond-torony” című kézírata, meg az 1877-ből való „Ama 74 darab budavári ház, melyeknek keletkezését a mohácsi vész előttinek véli Dr. Arányi Lajos . . .” című leírása becses adatokat tartalmaz napjaink kutatói számára.

Az előbbi talán századunk topográfia műfajának, az utóbbi meg műemléki kataszterének távoli előfutárjaként tekinthető. Annak ellenére, hogy nem volt célja a helyrajz-írás addigi eredményeit gyarapítani, mégis az akkori állapotról készített feljegyzései, napjainkban – mintegy nyolcvan esztendő elteltével – topográfiai jelentőségűvé váltak.⁷³

Történetírásunk historiográfiájának az eddigiekben tárgyalt második fejezete lényeges változásokat és fejlődést mutat az első fejezethez viszonyítva. Már az 1733-ban megjelent füzetecskén is látható bizonyos rendszer, Schier és Miller munkáin még inkább. Rupp könyve pedig egyenesen kora színvonalán álló, tudományos rendszerű műnek nevezhető – a történetünk első fejezetének rendszertelen feljegyzéseihez viszonyítva. Ruppnál már a teljességre való törekvést is felfedezhetjük, ami az előző fejezet írásos emlékeiből teljesen hiányzott.

Ha közös módszerről még ebben a fejezetben sem beszélhetünk, mégis észre kell vennünk, hogy Schier, Miller, Rupp munkáiban vannak hasonló vonások, amelyek például a városi-topográfia leíró módszerét eredményezik. Az előző fejezet íróinak egymástól független, individuális tevékenységét egymás eredményeire építő, folyamatos fejlődésmenet váltja fel. Ebből fakadnak a közös tévedések is, amelyeket csak új szemlélettel és más módszerekkel lehet később korrigálni. A második fejezet írásművei túlnyomórészt levéltári, történeti adatok alapján készülnek. Emellett jóval kisebb szerep jut a helyszíni megfigyelésnek, amely az első fejezet írásos emlékeinek kizárólagos alapja.

*

A 19. század utolsó negyedében új tudományos szempontok indítják meg topográfia-írásunk és művészettudományunk történetének harmadik fejezetét. Budavára régi, metsetes ábrázolásainak kiértékelése ad új támpontokat a topográfiaírás továbbfejlődéséhez. Erhard Schön 1541. évi metszete segíti hozzá Rómer Flórist ahhoz, hogy például a középkori Mária Magdolna templom és a Szent György kápolna helyes fekvését, a tévedések hosszú sorozata után megállapítsa. Az Archaeológiai Közlemények 1877. évfolyamában megjelent „Adalékok a budai Várnak török foglalás előtti helyszínleléséhez”⁷⁴ című tanulmánya indítja meg a Schier- és Miller-féle örökség tévedéseinek korrekcióját.

Bizonyára nem tévedünk, ha a napjaink mértékével mért komoly, tudományos és a 18. századi tévedéseket korrigáló történetírás megindulásának okát részben a Bach-korszak elnyomatásával szembe forduló nemzeti ellenállásban találjuk meg. E politikai szemlélet hatása már Rupp Jakabnál is érvényesül. Mivel azonban szakmai módszeréből és topográfiaírásának felépítéséből hiányzik a megfelelő kritikai magatartás – hiszen a 18. századi tévedések átmentője lett – azért ő nemigen állítható a tudománytörténet ezen harmadik fejezetének az élére.

Inkább a Vályi Andrától Rómer Flórisig tartó korszakhoz kapcsolódik, amely a to-

pográfiai fejlődésében jelentkező pangás korszakának is nevezhető. Ebből csak az akkor még ifjú magyar művészettörténetírás úttörő triászának az egyik tagja tudja kiemelni az átmenetileg holtpontra jutott tudományágat. Rómer tevékenységével párhuzamosan megindul a budai Várra vonatkozó monográfiai írás is, amelyben elemi formában már művészettörténeti szempontok is jelentkeznek. *Némethy Lajosnak* az 1876-ban, Esztergomban megjelent „Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom történelme” című lelkiismeretesen megírt munkája jelenti ezen a téren az első lépést.⁷⁵

A legértékesebb helyrajzi megállapítások azonban Némethynek az *Archaeológiai Értesítő* 1885. évfolyamában megjelent „Budavárának régi helyrajza” című tanulmányában jelennek meg. Ő igazítja helyre Rupp Jakab számos tévedését is. Elsőnek sürgeti a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottsága által 1866-ban és 1868-ban, Arányi Lajos kezdeményezésére és Rupp eredményei alapján a Vár területén elhelyezett „történelmi emléktáblák”-nak a revízióját, ami a mai napig sem történt meg. Tisztázza a középkori Szent György, Mária Magdolna és Szent János templomoknak, a Szent György térnek és a Szent Zsigmond kápolnának a holfekvését és ezzel megveti napjaink helyrajzi bizonyosságra törekvő topográfia-írásának az alapjait.

Ugyancsak 1885-ben lát napvilágot a várostörténetírás első monográfiája. *Salamon Ferenc* háromkötetes „Budapest története”. A munka megírásával 1876. december 27-én Budapest főváros közgyűlése bízta meg a szerzőt — aki Pest városának 1870-ben történt megbízásából ekkor már írta Pest történetét. Mivel akkoriban érzik az oklevéltár összeállításának szükségességét is, azért kötelezik a vonatkozó kútfőanyag összegyűjtésére és kiadására ezzel kapcsolatban.

Ez a jellegzetesen kora színvonalán álló munka mások részletkutatásai nélkül — korábbi forráskiadványokból megszületett szintézis — megjelenése óta sok kedvezőtlen bírálatot kapott. Pedig mind a mai napig Budapest feudalizmus-kori történetének megbízható és első feldolgozása. Nem szólva arról, hogy például Budavára 13. századi gazdaságpolitikai története lényegében ma is az ő eleven áttekintésére támaszkodik. Ezzel szemben tény, hogy történelemszemléletünk gyökeres megváltozása folytán, Salamon szempontjai ma már elavultak. Ezt egyébként Tagányi Károly és Némethy Lajos bírálati már annak idején is hibájául rótták fel — nem alaptalanul.

Adatszolgáltatása azonban számos, más kérdéscsoportnál még ma is nélkülözhetetlen. Monográfiájával kapcsolatban talán a leginkább jogosnak látszik a kútfők kiadásának⁷⁶ és a várnegyedi lakóházak középkori tulajdonosainak, illetőleg ezek telektörténeti azonosításának a hiányolása. Nagy kár, hogy még csak meg sem kísérelte annak a több, mint száz, lakóépületre vonatkozó adatnak az azonosítását, amelyet a III. kötetben jegyzékbe foglalt. Abban az időben ugyanis — amikor még álltak a mai várnegyedi, eklektikus és szecessziós stílusú sokemeletes paloták helyén az azóta már lebontott, műemléki lakóházak, ez a munka sokkal nagyobb sikerrel kecsegtetett volna, mint napjainkban. Tudniillik az elbontott lakóházak legtöbbjéről ma már fényképet vagy felmérési anyagot sem lehet találni, ami a telektörténeti azonosítást csaknem lehetetlenné teszi.

Pedig Salamon nemigen vádolható lelkiismeretlenséggel. Gondoljuk meg, hogy egy olyan kérdés tisztázásánál, mint az 1493-ban megjelent ún. „Schedel fametszet” elkészítésekor a helyszínen rajzolt vázlat mesterének pesti elhelyezkedése, mekkora körültekin-

téssel dolgozott. Michael Wohlgemuth és Wilhelm Pleydenwurff metszetének helyszíni nézőpontjára vonatkozóan ma is az ő okfejtése nyújtja az aránylag legmegnyugtatóbb magyarázatot. Tehát a középkori telekhelyrajz elkészítésének elmulasztásával kapcsolatban a felelősség talán nemcsak Salamon Ferenc személyére, hanem korszakának gyermekcipőben járó tudomány szemléletére is kiterjed – amely nem követelte meg e ma már pótolhatatlan munka elvégzését.

Jellemző, hogy a kapitalista történelemszemlélet önteltsége még az esetben is lenézi a korábbi idők topográfiai próbálkozásait, ha saját kora nem tudott azoknál különben nyújtani. Így azután ez a felfogás elzárta Salamont korábbi helyrajzírásunk hagyományainak továbbfejlesztésétől és az addigi eredmények összefoglalásától is. Ugyanez a szemlélet kevéssel utóbb *Hauszmann Alajosnak* a volt királyi palota területén lefolytatott kutatásaival is hasonlóan mostohán bánik. Szomorú, hogy a könyörtelenül profithajhászó kapitalizmus nem ismeri fel kellőképpen a budai Vár műemlékeinek jelentőségét. Ezért jövátételten károkat okoz a műemléki állományban és a hozzájuk tartozó tudományágakban is mulasztás terheli.

Mindez természetesen nem menti Salamonnak például azt az egyéni mulasztását, amelyet a megbízás alapján összegyűjtendő, egykorú kútfők kiadása terén követett el. E súlyos veszteséget később csak *Csánki Dezső* több évtizedes, középkori kútfőanyaggyűjtő tevékenysége próbálja pótolni. Csak az ő adatanyagának felhasználásával lehet a budavári topográfiai és történeti kérdések teljességre törekvő megoldását megkezdeni a Salamon okozta késedelem után. Kizárólag adatszolgáltatás szempontjából érdemel figyelmet ebben az időszakban *Gözz József* 1890-ben megjelent „Budapest története” és *Schmall Lajos* tevékenysége, amelyek koncepcióban nemigen vitték előbbre történetírásunkat.⁷⁷

Ezzel szemben úttörő jelentőségűek a Budapest feudalizmus kori művészettörténetével foglalkozó első munkák, *Divald Kornél* alkotásai. Közöttük is talán legjelentősebb az 1903-ban megjelent „Budapest művészete a török hódoltság előtt” című könyv.⁷⁸ Ebben összefoglalja a szerző elődeinek és kortársainak részleteredményeit. Ezenkívül rekonstrukciós kísérletre is vállalkozik, bár elsődleges célja a művészettörténeti népszerűsítés. Könyvében megrajzolja mindazt, amit abban az időben a két városrész török hódoltság előtti építményeiről és képzőművészeti emlékeiről tudtak.

Megállapításainak nagy részét azonban a tudomány azóta már módosította, vagy megcáfolta. Munkásságának úgyszólván nem volt előzménye, hacsak *Gömöri Havas Sándornak*, *Schulek Frigyesnek* és *Némethy Lajosnak* a budavári Nagyboldogasszony templommal kapcsolatos, monografikus írásműveire nem gondolunk. A helyi művészettörténetírás megszületése terén Divald Kornélnak Henszlmann Imre országos szerepéhez hasonló jelentősége van.

Tevékenysége folytán a századforduló időpontjától kezdve Budapest művészettörténetírása elválik a topográfia-írástól. A két történetírási ág összekapcsolására csak a Budapest Műemléki Topográfiaírájában, az 1955-ben megjelent „Budapest műemlékei” I. kötetben történik kísérlet. Erre ugyanis ebben a speciális műfajban, a sokoldalú részletkutató-sok eredményeinek összegezgetéséhez már két évtizeddel ezelőtt szükség volt.

Folytatólagosan először kövessük nyomon a történetírás — a művészettörténetíráshoz viszonyítva talán lassabb ütemű, de semmivel sem kisebb fontosságú — fejlődését. Az 1900 körül, néhány levéltári adatra vonatkozóan felmerült kérdéseket *Csánki Dezső* igyekszik megoldani az 1904-ben megírt „Mátyás király, mint városépítő. Egy budavári sarokház történetéből” című és a „Századok”-ban megjelent tanulmányában.⁷⁹

Kevéssel utóbb Budapest topográfijának tisztázására a Főváros kétirányú — arányai-ban minden addigi kezdeményezést felülmúló — előkészítő munkálatot indít meg. Egyfelől a város történetére vonatkozó, nyomtatott források összegyűjtését és bibliográfiai kiadását indítja meg a Fővárosi Könyvtáron keresztül. Másfelől a kéziratos, okleveles források másolatgyűjtését és publikációját kezdeményezi 1912-ben, az akkori Fővárosi Levéltár keretében Csánki Dezső.

A főváros elpusztult középkori levéltárának pótlása céljából 1911. március 28-án emlékiratban javasolja a Fővárosi Tanácsnak a vonatkozó feudalizmus kori oklevéltanyag összegyűjtését. Dr. Wildner Ödön tanácsnok — az akkori Közművelődési Osztály vezetője — a 13.494/1912–XIV. szám alatt pártoló előterjesztést tesz erről a Tanácshoz. Majd 1912. február 14-én a közgyűlés 235/1912. K. Gy. szám alatt elfogadja ezt és határozatához a munka elvégzésére az anyagi fedezetet is biztosítja. Ebből Csánki több, országos levéltári kutatóval végzi a munkát, amelyről évente beszámol a Thallóczy Lajosból, Békefi Remigből, Fejérpataky Lászlóból, Domanovszky Sándorból és Harrer Ferencből álló szakbizottságnak. A gyűjtőmunka már 1924-ben a befejezéséhez közeledik, mégis csak Csánki halála után, 1934-ben határozzák el a könyvalakban való kiadását.⁸⁰

Az előbbi törekvés olyan eredményekre vezet, mint a Magyar Bibliophil Társaság harmadik kiállítása 1922-ben, amely a régi Budát és Pestet mutatja be eredeti könyvekben és képekben. Értékes katalógusát *Kremmer Dezső*⁸¹ állítja össze a kiállított legfontosabb, régi metszetek reprodukcióival. Néhány év múlva, 1925-ben megjelenik *Ballagi Aladár* „Buda és Pest a világirodalomban 1473–1711.” I. kötete, amely a városunkra vonatkozó külföldi sajtópublikációk összegyűjtésének a lelkiismeretesség és megbízhatóság szempontjából nézve mind a mai napig felül nem múlt példája. Ezekon felül olyan publikációk is napvilágot látnak, mint *Kelényi B. Ottó*: „Erhard Schön magyar vonatkozású metszetei, különös tekintettel Buda 1541. évi ábrázolására” című tanulmánya 1933-ban.

Az utóbbi törekvésből 1936-ban megszületett a *Csánki–Gárdonyi*: „Budapest történetének okleveles emlékei” első, tekintélyes kötete. Ezt Gárdonyi Albert, a főváros akkori levéltárnoka rendezte sajtó alá és egészítette ki, mivel megállapította, hogy Csánki Dezső gyűjtése nem teljes. Ezért a kötet már többet tartalmazott, mint amennyi Csánki eredeti gyűjtése volt. A többi kötet kéziranyagát ekkor az 1936-ban meginduló „Budapest története” feldolgozás munkatársai kapják meg. Ennek nagy része azonban 1945-ben elpusztul, ezért a második világháború után a gyűjtést csaknem újra kell kezdeni.⁸²

A főváros területén feltárt régészeti emlékek összegyűjtésére létesül 1887-ben a Fővárosi Történeti Múzeum⁸³ és a leletek tudományos feldolgozására a „Budapest Régiségei” című folyóirat 1889-től kezdve. Ezt eleinte Gömöri Havas Sándor, majd Kuzsinszky Bálint, később Nagy Lajos, végül Gerevich László és Tarjányi Sándor szerkesztette.

A levéltári és könyvtári anyag történettudományi eszközökkel való feldolgozása csak 1932-ben indul meg a *Némethy Károly–Bodó Jusztin* szerkesztésében megjelenő „Tanul-

mányok Budapest Múltjából” című könyvsorozatban. Ennek 4. és 10. kötetéből – nevezetesen *Gárdonyi Albert* munkájából – indul ki századunk tudományos igényének megfelelően, Budavára történeti topográfiája megírásának a gondolata. E nagy horderejű munka elkészítéséhez ő már 1936-ban, lelkiismeretesen elkezdte az alapok lerakását.

Ugyanebben az esztendőben jelenik meg *Károlyi Árpádnak* a *Wellmann Imre* által átdolgozott „Buda és Pest visszavívása 1686-ban” című nagy jelentőségű munkája, amely az 1886-ban napvilágot látott Károlyi könyv bővítéséből születik meg. Ez a magas színvonalú, minden vonatkozásban megbízható, tudományos munka, többek közt Budavára topográfiájának olyan mérvű rögzítését is eredményezi, amely nagy segítséget nyújt a teljességre törekvő, középkori helyrajz elkészítéséhez. A könyv végén közölt nagyszerű helyszínrajzok ugyan csak Buda 1686. évi állapotát tisztázzák. Ám azok, akik a feudális kori Buda helyrajzát később rekonstruálják, ezzel olyan támpontot nyernek, ami a korábban megjelent könyvekből nem volt megszerezhető.

Ilyen előzmények és előmunkálatok után, valamint ezek anyagának a felhasználásával készül el a „Budapest története” című összefoglaló, nagy könyvsorozatból az első rész 1942-ben. Tompa Ferenc–Alföldi András–Nagy Lajos és László Gyula „Budapest az Ókorban” című, kétrészes könyvükben, társszerzőikkel együtt összefoglalják a főváros területén – a múlt század második felétől kezdődően – rendszeres régészeti feltárásokkal nyert anyagot és a történettudomány hozzájuk kapcsolódó fejezeteit. Egyébként ennek a kornak részletekbe menő feldolgozása már e munka megjelenése előtt is olyan alapos megvilágítást nyert különálló cikkekben és értekezésekben, mint talán sehol másutt a hajdani, római világbirodalom területén – még Rómában sem.

Két esztendő múlva, 1944-ben jelenik meg a harmadik rész, *Fekete Lajosnak* „Budapest a török korban” című kötete. Elmélyült, lelkiismeretes munkával, kiérlelt tudományos módszerrel rajzolja meg a hódoltság kora előbbihez viszonyítva aránylag rövid idejének történeti, társadalmi, gazdasági és művelődési keresztmetszetét. Anyagában Károlyi–Wellmann említett művére és több már török korra vonatkozó részutatási eredményre támaszkodik. Ez nagymértékben megkönnyíti a szerző összefoglaló, rendszerező tevékenységét.

A második rész: Budapest a középkorban, nem születhetik meg számos részletkérdés tisztázatlansága miatt. Érdekes, hogy a középkori Magyarország fővárosának életére vonatkozóan mennyivel kevesebb támpontot szerzett az addigi kutatás, mint például az ókorra, vagy a népvándorlás korára vonatkozóan. A hiányok, valamint a város feudalizmus kori történetének és művészeti kultúrájának sok nyitva hagyott kérdése eredményezi, hogy topográfia-írásunkban több, mint három évtizeddel ezelőtt újból felmerül a budai Vár „történeti topográfiája” megírásának a gondolata.

Gárdonyi Albert az érdem, hogy ennek a topográfia-írási műfajnak a korunk színvonalán való megteremtését hamarabb kezdi el egyengetni, mint ahogyan a századunk művészettörténet-topográfiai szakirodalma ezt megkívánja. Erre ugyanis utóbb csak a „Budapest műemléki topográfiája” megírása során kerül sor. *Gárdonyi* figyelemre méltó előrelátással, idejekorán teszi meg az úttörő lépéseket ezen a téren. Elsőnek 1936-ban írja meg a budavári „történeti szempontból nevezetes utcák és terek helyének megállapítására vonatkozó részt”, a „Buda középkori helyrajzá”-t a „Tanulmányok Budapest Múltjából” IV. kötetében.

Ebben a publikációjában még több olyan hiba lát napvilágot, amelyet utóbb maga a szerző korrigál. Az 1943-ban megjelent második „Régi budavári házak” című tanulmánya már tudományos, oknyomozó módszerrel indítja el a műemlékek történetének leírását és a telektörténeti anyag összeállítását. Terjedelme azonban kicsi és még egy történeti stílus-kor adatanyagának teljes ismertetésére sem terjed ki.

Döntő lépéssel viszi előbbre a fejlődést *dr. Pataki Vidornak* a „Budapest Régiségei” 15. kötetében megjelenő, de még 1944-ben megírt „A budai Vár középkori helyrajza” című, nagy terjedelmű és alapvető tanulmánya. Ebben található az idevonatkozó, középkori oklevélanyagnak az első teljes, rendszerezett összefoglalása. A szerző azáltal tudja felszámolni a Schier–Miller–Rupp–Gárdonyi-féle helyrajzi tévedéseket, hogy új módszerrel – Verancsics Antal leírása alapján – végzi el a középkori utcaneveknek a maiakkal való azonosítását. Az így nyert feudalizmus kori utcahálózatba az összes oklevelek egybevetése alapján helyezi el az egyházi épületeket, a városhelyrajz kulcspontjait.

Sajnos tanulmányának ez az első része a mai napig sem jelent meg nyomtatásban. Pedig ez az egyedülálló értékű munka jelenti – több, mint két évszázad tudományos tévedései után – a teljes középkori helyrajz megszületését. Publikált adattára napjaink feudalizmus kori kutatásainak fundamentuma. Az oklevelek alapján tett megállapításaink az ő tanulmányának megjelent, második részére támaszkodnak napjainkban. Legújabb megfigyeléseink pedig az ő kisebb alaprajzi csúszásait korrigálják. Ezeket házhelykiosztásában, az 1944–45. évi, ostrom utáni állapot nyújtotta, középkori telekmaradványoknak (sarokarmírozások) ismerete nélkül, érthető módon, aránylag csekély mértékben lehet munkájában felfedezni.

Telekiosztásainak a szomszédsági kapcsolatok alapján készült módszere vitatható értékű. Ám az oklevelek adatanyagát figyelembe véve kétségtelen, hogy ez idő szerint Budavára teljes, feudalizmus kori helyrajza más módszerrel nem készíthető el.

Hasonló értékű az 1686 utáni időkre vonatkozóan *dr. Bánrévy György* és *Kovács Lajos* munkája a „Budai Vár házai és háztulajdonosai 1686-tól napjainkig”, amely a helyrajzi és épületrégészeti kutatás pótolhatatlan kárára mind ez ideig szintén kiadatlan maradt. Bánrévy György egyébként már ennek megírása előtt három alapvetően fontos tanulmány publikálásával járul hozzá a budavári helyrajz és építészettörténet összetett kérdéseinek a tisztázásához. Ezek közül az első „A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt” 1932-ben, a második „A budavári katonai szertár (Zeughaus)” 1933–34-ben, a harmadik „Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban” 1936-ban jelenik meg a Tanulmányok Budapest Múltjából első, második és ötödik kötetében.

A topográfia-írás és a művészettörténet-írás szétválása után az utóbbinak fejlődéstörténetében még mindig csak kezdeti szerepet tölt be az egyébként nagy jelentőségű, háromkötetes Magyarország Műemlékei. Ennek első kötetében, 1905-ben jelenik meg *Forster Gyula* tanulmánya „A budavári Halászbástya és a domonkos szerzetesek templomának romjai”-ról. Művészettörténeti értékű megállapításai, kora egyik szaktekintélyének, Möller Istvánnak a véleményére támaszkodnak. Tanulmányának a kötetben betöltött szerepe jól mutatja azt, hogy mennyire nem tudja megtalálni ez a korszak a budavári művészet helyét Magyarország művészettörténetében és lemérni az emlékek valódi értékét az ország kultúrkincsei között.

Nem nyújt vígasztalóbb képet *Divald Kornélnak* az a két művészettörténeti fejezete sem, amely 1907-ben, illetve 1912-ben jelenik meg. Mindkettő a Beöthy Zsolt szerkesztésében készült *Művészetek története* I. és II. kötetében lát napvilágot „Magyarország középkori képzőművészetéről” és a „Renaissance Magyarországon” címmel. Ezekben Budavára művészetét csak a Nagyboldogasszony templom és a várpalota ásatásainak Mátyás-kori leletanyaga képviseli – a középkori város műemlékeinek a gótika országos történetében játszott szerepéhez viszonyítva kissé méltatlan módon.

A Budavára művészettörténeti jelentőségének növelése érdekében, két évtizeden át folytatott törekvések kezdetén fontos szerepet tölt be *Petrik Albert* 1911-ben megjelenő, gyűjteményes munkája „A régi Buda-Pest építőművészete” négy vékony kötetben. Gazdag képanyaga jórészt olyan műemlékeket ábrázol, amelyek azóta már lebontásra kerültek. Sajnos ezek összeállítása azonban nélkülözte akkor a komolyabb tudományos, vagy stílustörténeti rendszerezést.

A műszaki alapokon nyugvó építőművészeti rekonstrukciónak mind a mai napig legkiemelkedőbb emléke *dr. Lux Kálmán*: „A budai várpalota Mátyás király korában” című, 1922-ben megjelenő, nagy horderejű munkája.⁸⁴ A századforduló előtti feltárási eredmények és az akkor rendelkezésre álló metszetanyag adatainak egyeztetése alapján készült rekonstrukciója, mai napig is a legmeggyőzőbb élményt nyújtja az egykori palota külső, művészi megjelenéséről. A mű szerzőjét ezen a téren továbbra sem szárnyalja túl senki. Ideális rekonstrukcióját az 1949 utáni ásatások jórészt beigazolják. Azokon a helyeken, ahol a rekonstrukció eltér a valóságtól, ott a feltárások és más hiányok indokolják a rekonstruktor tévedéseit. Művének hatása a napjainkban befejezett, helyszíni rekonstrukciós helyreállításoknál is érezhető, mert sok helyen az építészeti megoldások zsinórmértékül szolgálnak.

Divald Kornél említett könyvének jóval magasabb színvonalú és kiterjedtebb szintézist nyújt a *dr. Lechner Jenő* szerkesztésében nyolc szerző tollából 1924-ben megjelenő „Budapest műemlékei” című könyv. Ennek összeállításában már megtaláljuk a *Petrik Albert*nél még hiányzó, történeti stíluskoronkénti csoportosítást, amely a főváros műemlékeinek jobb áttekinthetőségét is biztosítja. A könyv mondanivalójában azonban a történeti és művészeti szempontok még nincsenek arányban egymással, ezért tartalmilag ez a munka még csak a művészettörténetírás kezdeti lépcsőfokának tekinthető.

A századunk színvonalán álló, gondosan részletekbe mélyedő művészettörténetírás megindítása *Horváth Henrik* nevéhez fűződik. Az a döntő fordulat, amely a módszertanban és a szakirodalmi feldolgozásban jelentkezik a múlt századi művészettörténetírásunkkal szemben, az ő tevékenységével indul meg. Figyelmét nemcsak a nagyszabású műemlékek, hanem a legkisebb régészeti leletek is lekötik már. Ő ugyanis tisztában van már azzal, hogy a képzőművészeti és iparművészeti emlékek mögött rejlik gazdasági, társadalmi és politikai mozgatóerők felismeréséhez mindezeknek a lehető legteljesebb ismerete szükséges.

Meg is kísérli néhány nagyvonalú, szintetizáló munkával megrajzolni a középkori Buda művelődéstörténeti keresztmetszetét – természetesen saját korának szellemi-történeti, ideológiai szemüvegén keresztül nézve. Az 1932-ben megjelenő „Buda a középkorban”, majd az 1935-ben napvilágot látó „Budai kőfaragók és kőfaragójelek”, az 1937-ben ki-

nyomatott „Zsigmond király és kora” meg az 1941-ben közreadott posthumus munka a „Középkori budai fejek” ennek – az egyéni szempontból – hatalmas, tudományos erőfeszítésnek az értékes bizonyítékai.

Tevékenysége kiszélesíti a középkori városmag vizsgálatának látószögét. Mátyás király addig is sokat méltatott mecénási érdemei mellett rámutat Zsigmond császár jóval nagyobb terjedelmű és legalább olyan jelentőségű, városkultúrát teremtő szerepére. Nagy érdeme, hogy felveti a budavári építőműhely külföldi páholyokhoz tartozásának kérdését, sőt elsőként megkísérli a budavári kőfaragójeleknek külföldi páholykulcsokból történő származtatását is. Érthető, hogy a kutatások akkori állásánál erre a rendkívül nehéz kérdésre még nem tudott kielégítő magyarázatot adni. A főváros átfogó, általános művészettörténetírása területén kifejtett munkásságának beszedes bizonyítéka a koncepciójában nagyvonalú „Budapest művészeti emlékei” kötet.⁸⁵

Amit Horváth Henrik a középkorra vonatkozó, helyi művészettörténetírás területén végez, azt a barokk művészet emlékeinél *Schoen Arnold* indítja el. A kettőjük kutatási eljárásában, valamint a feldolgozásuk módszerében megmutatózó különbség, részben a két stíluskor műemlékeinek és a rájuk vonatkozó, levéltári adatokhoz való viszonyukból adódik. A budavári barokk stílusú emlékekkel foglalkozó, kisebb tanulmányainak sorozata – amelyet a Szentháromság-emlékről, a klarisszák templomáról, a Sándor palota reliefjeiről ír – alapvető fontosságú.⁸⁶

Tevékenységéhez tematikai szempontból kapcsolódik *Révhelyi Réh Elemér* munkássága, aki a 18. századi, budapesti emlékek ismertetése terén hasonló értékű szakirodalmi munkát végez. Az 1932-ben megjelent „Régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában” című dolgozata például elsőnek összegezi a mai napig is kellőképpen fel nem kutatott tudományterület legfontosabb ismeretanyagát. *Kapossy János* viszont a nem mindig budapesti tematikájú műveiben számos budavári, képzőművészeti kérdésre ad feleletet⁸⁷ – mint amilyen Franz Anton Hillebrandt itteni tevékenysége, vagy Oracsek Ignác helybeli munkássága.

A második világháború előtt és alatt megjelent kisebb, népszerűsítő művek közül *Hekler Antal* „Budapest als Kunststadt”, a *Genthon–Nyilas-Kolb* „Budapesti képeskönyv”, *Jajczay Jánosnak* „A megszentelt Pest-Buda” című könyvecskéje, valamint *Tonelli Sándornak* egyéni szempontok szerint megírt „Nagyapáink Pest-Budája” című könyve az említésre méltók.⁸⁸

Ezzel lezárhatjuk a topográfia- és művészettörténet-írásunk harmadik fejezetét, amely az előző két korhoz viszonyítva minden vonatkozásban nagyarányú kiszélesedést mutat. Mindenekelőtt a két történetírási ág szétválása és külön-külön folytatódó, további differenciálódása jellemzi. A nagy összefoglaló művek kiforrott, tudományos rendszerben épülnek már fel. Ezek az eseménytörténettől a gazdaságpolitikai történeten, társadalom- és közigazgatástörténeten keresztül jutnak el a képző- és iparművészet történetéig – a topográfia anyagának egyidejű felhasználásával. Ugyanakkor azonban minden író többé-kevésbé egyéni rendszert állít fel megírandó műve számára.

A felsorolt könyvek a rendelkezésre álló, teljes ismeretanyag felhasználásával születnek meg. Kifejezett céljuk, hogy a téma teljes áttekintését nyújtsák. A módszertani fejlődés különösen az összefoglaló munkák megírása érdekében végzett, nagyarányú előkészítő

tevékenységnél szembetűnő. Külön vágányon halad a régi, metszetes ábrázolások összegyűjtése és kiértékelése, külön a nyomtatásban megjelent források összeszedése és bibliográfiai kiadása, külön a kéziratos, okleveles források másolatgyűjtése és publikációja. Ha ehhez hozzászámítjuk a régészeti emlékek muzeológiai összegyűjtését, akkor azt mondhatjuk, hogy a két történetírási ágnek olyan forrásanyag áll a rendelkezésére, amely nem hasonlítható az előző két korszak írásműveivel felhasznált forrásanyagokhoz.

E harmadik fejezet alkotásait — az előző kettőtől eltérően — az írott történeti adatoknak és a helyszíni megfigyeléseknek egyeztetése jellemzi. A levéltári és a helyszíni kutatások eredményeinek egymásra vonatkoztatása e korszak legfőbb célkitűzése, amelyet azonban nem tud teljes sikerrel megvalósítani. A művészettörténetírás mindehhez — mint saját módszerét — az emlékek stíluskoranként történő csoportosítását és stílus-tani vizsgálatát csatolja még hozzá.

*

A második világháború után, a régészeti feltárásoknak ezelőtt elképzelhetetlen, nagyarányú lehetősége, valamint új tudomány- és történelemszemléletünk indítja meg helyi történetírásunk és művészettudományunk historiográfiájának negyedik fejezetét. Bár a topográfia-írás fejlődési üteme erősen háttérbe szorul a művészettörténet-írás óriási léptekben haladó tempójához képest, mégis — eddigi módszerünkhöz híven — először tekintsük át ennek eredményeit. Nyilván a várpalota ásatásai inspirálták az első művet, *Szent-neményi Béla* 1950-ben megjelent „Budavár hadiépítészete” című könyvét.⁸⁹ Ez azonban a folyamatban levő ásatások eredményei nélkül, érdemben, akkor még nem tud hozzászólni a volt királyi palota hatalmas, szerteágazó topográfiai és művészettörténeti kérdészövevényének megoldásához.

Komoly fordulatot hoz topográfiai szemléletünkben *Zolnay László* 1952-ben megjelenő „A XII–XIV. századi, budavári királyi szálláshely” című tanulmánya. Egyrésztől dr. Pataki Vidornak a „Kammerhof”-ra vonatkozó, helyrajzi megállapításait sikerül korrigálnia. Másfelől a rendelkezésre álló oklevélmagyban, éles szemmel olyan új összefüggéseket vesz észre, amelyeknek kiértékelése további, topográfiai támpontokat eredményez.

Álláspontját az Árpád-kori királyi palota helyének kitűzésére vonatkozóan *Gerevich László–Holl Imre–Seitl Kornél* cáfolja,⁹⁰ végül a két álláspontot *Kubinyi András* sikerrel egyezteti. A „Kelenföldi kapu” fekvésének kitűzésében kialakult, ellentétes nézetek között például — megfelelő reálrégészeti leletanyag hiányában — a mai napig sem lehet véglegesen dönten. Zolnay okleveles bizonyító eljárásának helyességét *Bártfai Szabó László* tárgyilagos szövegkritikája nem bizonyítja be ugyan, de — mint lehetőséget — nem is zárja ki. A Várnegyedre vonatkozó topográfiai megállapításait a később végzett kutatások több helyen beigazolják.

Ezt követően — átmenetileg — mintha megtorpanna a topográfiai kérdések tisztázására irányuló minden törekvés. A Fővárosi Tanács azonban 1953-ban — immár harmadízben — ismét elhatározza Budapest történetének megiratását. Ehhez újból át kell vizsgálni a fővárosra vonatkozó magyarországi és külföldi, középkori okleveles anyagot. Mályusz Elemér irányításával 1954–1959 között végzik el ezt a munkát, amelynek eredményei már ekkor feldolgozhatóvá válnak forráskiadvány számára. A Budapesti Történeti Mú-

zeum Vármúzeumának 1961. évi szervezeti szabályzata pedig az intézmény történeti csoportjának feladatává teszi az oklevéltár elkészítését.⁹¹

Közben ugyancsak a Vármúzeum irányításával, részben topográfiai vonatkozású, szakági anyagközlések és az előkészítő, monografikus jellegű kiadványok publikálása felé is fordul az érdeklődés.⁹² Ezalatt másfajta, új városesztétikai szempontból próbálja a Várhegyet vizsgálni *dr. Borsos Béla—Pogány Frigyes* 1954-ben megjelenő „A Vár szerepe Budapest városképében” című tanulmánya.⁹³ Ugyanakkor viszont érthető — jelenlegi művészettörténeti szemléletünk mellett — hogy a budai Vár rendkívül szerteágazó és bonyolult kérdésszövevényének megoldásához igen nagy mértékben szükségessé válik az előzetes, szakági feldolgozás.

Ennek során 1958-ban jelenik meg *Huszár Lajosnak* „A budai pénzverés története a középkorban” című könyve, amely a pénz- és éremleletek alapján történő, régészeti datálásokhoz szolgáltató megbízható évszámok adatokat. Ezenkívül topográfiai szempontból is jelentős szakági dokumentum ugyanúgy, mint az 1959-ben kiadott *Karl Mollay: „Das Ofner Stadtrecht”* című könyv, amely Budavára feudalizmus kori társadalomfelépítésének és közigazgatásának országos viszonylatban is egyedülálló emléke.

Bizonyos mértékig különállóak és egyéni felépítésűek *Preisich Gábornak* az 1960-ban megjelent „Budapest városépítésének története Buda visszavételétől a kiegyezésig”, az 1964-ben napvilágot látott „Budapest városépítésének története a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig” és az 1969-ben megjelent „Budapest városépítésének története 1919—1969” című könyvei. Azonban ezeknek értékelésétől már el kell tekintenünk, mert nincs elegendő időbeli távlatunk ahhoz, hogy a témánk szerinti fejlődéstörténetbe való beleilleszkedésüket és az utókorra gyakorolt hatásukat le tudjuk mérni.

Ugyancsak a magyaránú régészeti feltárások hatására indul meg a művészettörténet-írás rendkívüli fejlődése is. Elsőnek *Gerevich László* hívja fel a figyelmet „egyetlen gótikus városunk” újonnan előkerült, középkori emlékeire. Úttörő kezdeményezése a „Középkori városkép a romok között” és a „Budavár egyetlen gótikus városunk” című cikkeiben a „Budapest” folyóirat 1945. és 1947. évfolyamának első számaiban lát napvilágot. Ugyancsak ő indítja meg a számottevő, tudományos feldolgozást is a „Budapest Régiségei” 1950. évi XV. kötetében a „Gótikus házak Budán” című tanulmányával.

Ebben felrajzolja — minden más publikációt megelőzve — a középkori építészeti körvonalait az új feltárások tükrében, egyelőre még nem mindenütt összefüggő adatokból. Az általa rajzolt kép — a leletanyag hiányosságai folytán — ha szaggatott is, mégis kézzelfoghatóbb ismereteket nyújt a feudalizmus kori város arculatáról, mint bármely korábbi, hasonló tárgyú tanulmány. Az új feltárásoknak ezen részletekbe menő seregszemléje minden további, olyan irányú tudományos munkának az alapjává válik, amely a budavári gótikának az európai gótika stílusáramlataiba való méltó beleillesztését célozza.

Kevésssel utóbb, 1951-ben jelenik meg az első népszerűsítő munka is, *Gerő Lászlónak* „A budai Vár helyreállítása” című könyve, amely nem annyira szakmai elmélyültségével, mint inkább rövid áttekinthetőségével arat sikert. Ugyanebben az esztendőben lát napvilágot *Zakariás G. Sándornak* az 1949-ben már elkészült „Budapest műemlékjellegű építményeinek” jegyzéke nyomtatásban, *Genthon István* „Magyarország műemlékei” című

kézikönyvében. Ebben jelenik meg a budai Vár első, rendszeres műemléki katasztere. A tudományos értékelés és feldolgozás további állomásait Gerevich László „Castrum Budense” és Nagy Emese „Zsigmond király budavári Friss-palotája” című értekezése jelzi 1952-ben, illetve 1955-ben.

Ez alatt a tíz esztendő alatt csupán egyetlen, önálló monográfia születik meg, dr. Csemege Józsefnek „A Budavári Főtemplom középkori építéstörténete” című, 1955-ben napvilágot látott könyve. Több évtizedes, körültekintő kutatás alapján, helyenként már materialista szemlélettel, részletesen tárgyalja ebben mindazokat a stíluskérdéseket — és a formavándorlás folyamatát — amelyek ennek a köztiszteletben álló műemléknek az eredeti maradványaiban jelentkeznek. Rámutat arra, hogy ez az épület a budavári gótika építőművészeti kérdéseinek gyűjtőpontjában állt csaknem kétszázötven esztendeig. Ezalatt maradványaiban egymásra rétegződtek a Budán végighullámozott legfontosabb külföldi iskolabefolyások, stílusáramlatok.

Mindezt olyan behatóan és magas színvonalon tárgyalja, valamint olyan módszerességgel végzi el a stíluskritikai vizsgálatait, amely alkalmas lesz az egész budavári gótika európai stílushatásokban betöltött szerepének teljes tisztázására is. Valószínű, hogy felvetett elvi kérdései közül a Villard de Honnecurt-pentagramm probléma, a jövő ezirányú kutatásainak hasznos, új impulzust fog adni és e könyv ezáltal is hatni fog a jövő művészettörténészeire — az összehasonlító stílusmorfológiai módszerein kívül.

Ugyanebben az esztendőben jelenik meg az első, szerkezeti szempontból kiforrott, budavári műemléki topográfia Horler Miklós–Pogány Frigyes: „Budapest műemlékei” I. kötetében. A könyv mind ez ideig ennek a műfajnak a legreprezentatívabb terméke. Benne több olyan kimagasló értékű bevezető tanulmány lát napvilágot, amelyek közül bármelyik önmagában véve is kerek egésznek alkot. Így elsősorban Gerevich László munkája, amely lelkiismeretes, oknyomozó szövegkritikai módszerrel sorakoztatja fel a várpalotára vonatkozó írott források legfontosabb szöveganyagát.

Salamon Ferenc hasonló kísérlete óta ez az első munka, amely korunk színvonalán álló, kifogástalan tudományos összképet nyújt a nagyszerű gótikus palota rekonstrukciójára. Méltóképpen csatlakozik hozzá Gerő László, Genthon István és Borsos Béla –Pogány Frigyes tanulmánya, valamint Entz Géza–Csemege József közösen készített, szakavatott leírásai.

A Horler Miklós készítette leíró szakaszok⁹⁴ Várnegyeddel foglalkozó részei gondos, egységes és szakszerű összeállításban látnak nyomdafestéket. Topográfiai szemszögből nézve azonban, az egyes műemlékek leírása elé illesztett, történeti adatsorozatból csaknem mindenütt hiányoznak a középkori, történeti adatok. A dátumos adatszolgáltatás csak az 1686 utáni időkre korlátozódik. Az író kísérletet sem tesz a feudalizmus kori tulajdonosoknak az épületekkel való azonosítására — ami pedig a feldolgozás akkori állása mellett e munka számára is kínálkozott. Ezt a feladatot egy évszázad óta Budavára minden topográfusa megpróbálta megoldani — legalább azokon a helyeken, ahol a helyrajzi azonosítás bizonyíthatóan kielégítő alapokon áll. Ezért a középkori, de még a hiánytalan telekkönyvi adatokkal alátámasztott újkori telektörténet is kissé elsikkad ebből a műből.

Horler Miklós legfőbb érdeme, hogy a „Buda építészete” című tanulmányt a művészettörténetírás módszerei közül — a hazánkban kellőképpen még sehol sem alkalmazott

– tipológiai módszerrel alakítja ki. Az építészeti alaktannak helyenként egyedülálló példától azonban még nemigen jut el a tulajdonképpeni építészettörténet felépítéséig. Tanulmánya például a középkori építészettörténet legfontosabb kérdéseinek tárgyalásával – iskolasajátságok, bel- és külföldi stíluskapcsolatok, datálás stb. – adósnak marad.

E két kiemelkedő jelentőségű könyv megjelenése után számos, igen értékes művészettörténeti tanulmány⁹⁵ lát napvilágot. Közülük szakmai szempontból, új vizsgálati módszere és szemléletmódja folytán kimagaslik *Gerevich Lászlónak* az 1958-ban megjelenő „Mitteleuropäische Bauhütten und die Spätgotik” című tanulmánya. Viollet le Duc műemléki, profilvizsgálati módszerének modern alkalmazásával olyan új lehetőségeket nyit az összehasonlító stílusmorfológia terén, amelyek egyedül alkalmasak a korunk színvonalán álló új ismeretszerzésre.

Módszeréhez csatlakozik *Czagány István* az 1959-ben megjelenő „A középkori grafikus stílus emlékei a budai Várnegyed területén”, az 1963-ban nyomdafestéket látó „A budavári gótika építészeti tipológiája I.” (Félköríves záradékú ülőfülkék) és az 1964-ben megjelenő „A középkori körtetagos profiltípus emlékei a budai Vár területén” című tanulmányaival.⁹⁶ Megkísérli Gerevich László módszerével alapvetően rendszerezni a várnegyedi gótika faragottkő emlékanyagát, meghatározni a stílusok helyi fejlődésének korszakait – amelynek teljes feldolgozásával napjaink művészettörténetírása mind ez ideig korunk adósa.

Ezalatt 1959-ben kiadásra kerül *dr. Borsos Béla–Sódor Alajos–Zádor Mihály* „Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei” című könyve, amely nemcsak kiforrott marxista szemléletével, hanem magas reprezentációs színvonalával is felhívta magára a figyelmet. Emellett azonban foglalkoznunk kell a topográfia-, régészet- és művészettörténetírásnak azzal a soha nem látott, széles körű, analitikus munkásságával, amelyet a „Budapest Régiségei” könyvsorozat ölel fel. A helyrajzi kutatások terén mindenekelőtt *Janikovich Miklós*,⁹⁷ *Gerő Győző*,⁹⁸ *Zolnay László*⁹⁹ és *Lócsy Erzsébet*¹⁰⁰ résztanulmányait kell megemlítenünk. Ezeknek egy része összefoglaló jellegű munka, nagyobb hányaduk azonban eddigi ismereteink pontosabbá tételét szolgálja.

Az épületrégészeti kutatások rengeteg mozaikszemét *Czagány István*,¹⁰¹ *Seitl Kornél*,¹⁰² *Nagy Emese*,¹⁰³ *Bertalan Vilmosné*,¹⁰⁴ *Gerő Győző*,¹⁰⁵ *Lócsy Erzsébet*,¹⁰⁶ *Feuerné Tóth Rózsa*,¹⁰⁷ *Hollné Gyürky Katalin*¹⁰⁸ és *Horler Ferenc*¹⁰⁹ gyűjtik össze és rögzítik a megfelelő eszközökkel. A részkutatások eredményeinek egyre növekvő tömege mindenesetre tudományos rendszerezést igényel még a művészettörténeti összefoglalás megírása előtt.

Az éremleletek feldolgozását *Huszár Lajos*,¹¹⁰ a kerámia- és cserépedény-anyag feldolgozását *Holl Imre*,¹¹¹ az állatcsontanyag feldolgozását *Bökönyi Sándor*¹¹² tartja kézben. Az írott történeti adatok összegezése és mai szempontból való értelmezése *Kubinyi András*¹¹³ és *Zolnay László*¹¹⁴ feladatává válik. Természetesen ugyanúgy, mint a legutóbbi topográfiai kiadványoknál és könyveknél, ezeknél a résztanulmányoknál sem lehet ma még eldönteni, hogy milyen hatást fognak gyakorolni saját tudományáguk további fejlődésére. Ennek megítéléséhez hiányzik a kellő történelmi távlatunk – ezért értékelésüktől is el kell tekintenünk.

Az analitikus régészeti munkával párhuzamosan a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

megindítja a Budapest történetére vonatkozó bibliográfia összeállítását. A minden eddiginél szélesebb körű bibliográfiai munka eredményei öt év alatt öt hatalmas regiszter-kötet megjelenéséhez vezetnek. Ezek közül az első 1963-ban lát napvilágot — a II. kötet — amely az 1686–1950 közötti városleírás, városépítés — Budapest egészségügye témákkal foglalkozik. A második 1964-ben kerül a könyvkereskedésekbe — a III. kötet — amely az 1686–1950 közötti gazdasági életről szóló műveket tartalmazza.

A harmadik 1965-ben jelenik meg — a IV. kötet — amely az 1686–1950 közötti társadalomtörténet publikációit öleli fel. A negyedik 1966-ban lát nyomdafestéket — az V. kötet — amely az 1686–1950 közötti politika és közigazgatás témáival foglalkozó műveket gyűjti egybe. Az ötödik 1967-ben válik társadalmunk közkincsévé — az I. kötet — amely a legrégebb időktől 1686-ig terjedő általános részben tárgyal minden fővárosunkról megjelent művet. Természetesen ma még nem tudjuk lemérni, hogy e roppant szellemi erőfeszítés milyen mértékben fog hozzásegíteni a középkori Budavára művelődéstörténetének tökéletesebb megismeréséhez?

Ugyanígy azt sem látjuk még, hogy az analitikus, komplex kutatómunka művészet-történeti szintetizálásának első törekvései milyen hatással lesznek a jövő tudományának fejlődésére? Ennek első termékei 1966-ban kerülnek ki a nyomdából. *Balogh Jolánnak* „A művészet Mátyás király udvarában” című hatalmas, kétkötetes életműve elsőnek nyújt maradéktalan összképet a „Budai napkirály” kulturális tevékenységéről. Szövegkötetében a műemléki topográfiaírás módszereit olyan részletekbe menő tökéletességre fejleszti — mondjuk a budai várpalotára vonatkozóan — hogy az túlzás nélkül nevezhető az Országos Műemléki Felügyelőség topográfia-műfaja továbbfejlesztésének. Széles körű látásmódja nem téveszt szem elől egyetlen részletet, sem Buda városára, sem a budai királyi kőfaragó-műhely szobrait, vagy a várpalota festményeire vonatkozóan.

Foglalkozik a budai udvar iparművészeti, társadalomtörténeti emlékeivel, feljegyzéseivel is és igen becsesek a történelmi forráskiadványokról közzétett áttekintései is. Képkötetében a Mátyás-kori, budai műtörténeti anyag addig ismeretlen, jellemzőerejű gyűjteményét nyújtja. *Czagány István* „Budavári Palota” monográfiája a nagy multú épület-tömb újkori és legújabbkori művészettörténeti áttekintését, *Gerevich Lászlónak* „A budai Vár feltárása” című alkotása pedig ugyanannak a feudalizmus kori összefoglalását adja a jelenleg ismert legmagasabb szinten.

Az előbbi könyv tudományos alapossággal összegezi Magyarország legfőbb történelmi, kormányzati székhelyének barokk- és eklektikus képzőművészet történetét. Még bírálója is elismeri, hogy: „részeredményeiben kiváló könyv . . . alapos leírásokat, pontos rekonstrukciókat ad . . . hasznos tudományossággal számol be a bonyolult építéstörténetről . . . rendkívüli alapossággal rendszerezi az építészettörténesek eddigi kutatásainak eredményeit.” Főként azonban azokról a műemléki értékekről számol be, amelyek elvesztek a napjainkban folyó átépítés során.¹¹⁵

Az utóbbi kitűnő monográfia — amely régészeti szempontból tisztázza a feudalizmus kori maradványok sokrétű kérdésszövevényét — joggal nevezhető a budai Várról 1945 óta megjelent könyvek könyvének. Mélyreható, oknyomozó-kritikai eljárása és komplex kutatási módszerének széles körű alkalmazása bizonyosan iskolát fog teremteni a jövőben. Bármiként is alakuljanak a Budavári Palota további kutatásai, e nagy horderejű könyv

adatanyaga sohasem lesz nélkülözhető a későbbiek során, még akkor sem, ha esetleg egyes megállapításai, idővel talán majd korrekcióra szorulnak. Meggyőző és felelősségteljes ismertetései, bizonyításai azonban mindig ki fogják váltani az elismerést korunk tudományos módszereinek megfelelő alkalmazása iránt.

Gerevich László módszeréhez csatlakozik 1968-ban *Czagány Istvánnak* a „Komplex kutatási módszer az építészettörténeti- és helytörténeti tudomány szolgálatában” című értekezése, amely a budavári Hunyadi János út, Dísz tér, Tárnok utca, Szentháromság tér által határolt műemléki telektömb építés-, kutatás- és helyreállítás történetét öleli fel.¹¹⁶ Ebben a budai Vár területén legutóbbi negyedszázad alatt országos viszonylatban is a legmagasabb szintre emelt régészettudományi eljárásnak a lakónegyedre történt alkalmazását mutatjuk be.

Talán nem véletlen, hogy az előbbi három, jelentős szintézis megjelentje után a művészettörténeti kutatómunka ismét a részkérdések rövidebb cikkekben való vizsgálata felé fordul. Elsősorban *G. Aggházy Mária* Lasse (László) d'Ungheriának a Buda és Milánó kapcsolatában 1391 körül mutatkozó szerepét boncoló cikkére gondolunk.¹¹⁷ Ebben friss megfigyeléssel iktat közvetítő láncszemet — a több, mint száz kőfaragó élén dolgozott mester személyében — a prágai Parler-műhely torzfej-faragványainak motívum-vándorlási útjában a magyar és olasz terület közé.

Hasonló, de helyi vonatkozású kutatásokra támaszkodik *Zolnay Lászlónak* a budavári, középkori díszkutatkkal foglalkozó cikke,¹¹⁸ amely a palota déli zártudvarában álló Beatrix-címeres kútból kiindulva vizsgálja e fontos városi funkciójú motívumokat és vízvezetési rendszerüket. Érdekfeszítő módon gyűjti egybe a várbeli főtéri, a vízvezetéke alapján immár 1416–1420 körülre datált, Váralja utcai vízköpő-torzfejes és a Budavári Palota Pallas Athéne szobrával díszített kútjának tudományos feltevéseit, kérdéseit.

Ehhez a vonalhoz csatlakozik *Czagány Istvánnak* a budavári volt Belényi-ház művészettörténeti jelentőségéről 1972-ben, a budavári Grigely-ház műemléki helyreállításának művészettörténeti vonatkozásairól 1974-ben és a budavári volt Berényi–Zichy palota építéstörténetéről, valamint műemléki helyreállításáról ugyanez évben megjelent cikke.¹¹⁹ E három közül az első a várnegyedi, feudalizmus kori egytraktusos, északi eredetű „középmagyar háztípus” előfordulását és továbbélését vizsgálja — az olasz palazzo-típussal szemben — egyetlen gótikus városunk településszerkezetében. Középkori lakóházaink korábbi, tipológiai kialakulásának vizsgálata¹²⁰ ugyanis nem hoz egyértelmű, megnyugtató végeredményt.

Mindezzel párhuzamosan — új szemlélet alapján — kialakul egy kritikai irány is, amely a budavári, korábbi értékőrző és hagyományfenntartó műemlékvédelmet felváltó műemlékbontások időszakának a következménye. Ebben először csak az ellentétes helyreállítási módszerek egyeztetésére¹²¹ irányul a törekvés, majd a pótolhatatlan képzőművészeti veszteségeink bemutatása a cél.¹²² Az építő szándékú bírálat azonban nem talál megértésre — bár a Budavári Palota területén utóbb lefolyó bontások a jogosultságát messzemenően indokolják — végül viszont városszépítési és új területfelhasználási javaslatok¹²³ megszületéséhez vezet. Az utóbbihoz kapcsolódik a két évtizede tartó régészeti és topográfiai vita folytatása is.

Ennek kiszélesedéséhez nagyban hozzájárul *Zolnay Lászlónak* a Táncsics Mihály

utca 9. sz. területén végbemenő ásatása,¹²⁴ amely azonban nem tesz pontot a Budavári Palota eredetének kérdéssorozata után. Új eredményeket és kérdőjeleket vet fel az itt kiásott 13. századi kaputorony maradványainak, egy koraközépkori kapunak, a feltehetően magna curia regis piacterének, a környező „A”, „B”, „D” épületek falainak, ajtókereteinek, az utca 11. és 13. sz. házai alatt levő gótikus pincerendszernek, egy szépen festett, indás 13. századi kőívnek és néhány 13–14. századi cserépedénynek kapcsán. Részben ehhez kapcsolódik és eredményeire épülnek *Holl Imréné Gyürky Katalinnak* a Hess András téri, volt domonkos kolostor ásatásairól közzétett publikációi,¹²⁵ illetőleg abból Budavára településének kezdetére vonatkozóan tett forradalmi jelentőségű megállapítása.

Ez utóbbi tanulmányok révén már 1969-ben értékes 15. századi nőszobor és egy címeres, Mátyás kori kút közzétételével gyarapítja a budavári, későgótikus képzőművészeti kultúráról kialakult összképünket. Később 1972-ben pedig – feltöltésrétegben talált 12. századi, ausztriai fehér vonaldíszes edénytöredékek alapján – bebizonyítja a terület tatárjárás előtti lakottságát. Ezzel megdönti a budai Várnegyed 1241 utáni eredetének régóta közhellyé vált felfogását és beigazolja a kolostor területén állott első templom, valamint a hozzá tartozó épületeknek – Némethy Lajos által már 1931-ben, Pfeiffer megállapítása alapján tett feltevését – az 1221–1241 közötti építésről.

Mellette azután olyan értékes részkutatási eredmények látnak napvilágot, mint *Kulcsár Péternek* egy budai humanista feliratgyűjteményről¹²⁶ készített analitikus vizsgálata. Ebben élesen világít rá arra, hogy Bonfini Magyar Történetében felhasznált annakidején egy olyan feliratgyűjteményt is, amelyet még Petrus Apianus és Bartholomaeus Amantius 1534-ben közzétett feliratgyűjteménye sem ismert. *Altmann Julia* előzetes jelentésében¹²⁷ beszámol a budai volt ferences templom leletmentésének anyagáról: két darab 1260–70-ből származó oszlopfőről, egy hátán oszlopot tartó, későgótikus oroszlán-szobortöredékről és Wemeri Zsigmond 1500-ból származó sírkövéről. *Irásné Melis Katalin* pedig a budai középkori lábbeli-viselet 13–14. századi leleteiről¹²⁸ nyújt érdekes áttekintést.

Mind ezekhez szervesen – időrendi átfedésekkel – kapcsolódik a régészeti kutatásnak az az anyaga, amely a „Budapest Régiségei” további köteteinek hasábjain lát napvilágot. Mindenekelőtt *Lócsy Erzsébetnek* a Várnegyed szintviszonyaival, beépítési viszonyaival és útburkolati kérdéseivel foglalkozó tanulmányára¹²⁹ gondolunk, amelyben az addigi, idevágó feltárások eredményeit próbálja meg összegezni. Nem kisebb fontosságú azonban *Zolnay Lászlónak* a budavári középkori zsinagógákról közreadott ismertetése sem,¹³⁰ amely a Táncsics Mihály utca 26. sz. és a 23. sz. kertjében feltárt maradványok bemutatását tűzi ki célul.

Nagy Lajos régi adósságot törleszt a budai városháza építéstörténetének felvázolásával,¹³¹ mert munkája az újkori és legújabbkori adatok maradéktalan összegezése mellett csupán a középkorra vonatkozó épületrégészeti kutatások eredményeit kénytelen nélkülözni – elődeinek mulasztása folytán. Régóta várt, fontos anyagból nyújt ízelítőt *Bertalan Vilmosné* előzetes jelentése¹³² a gótikus Buda egyik kulcsponthelyű jelentőségű templomának ásatási anyagára vonatkozóan. Érdekesekek *Zolnay Lászlónak* a feudalizmus kori temetőkre vonatkozó adatai is, amelyeket leletmentési jelentéseiben¹³³ közöl.

Az épületgépészeti rekonstrukciók során *Czagány István* egy budavári középkori épülettömb házainak gótikus homlokzatait adja vissza a budavári gótika architektúrájának

vizsgálata során. Először az Uri utca 13. sz. ház,¹³⁴ majd a közismert Tárnok utca 14. sz. épület¹³⁵ homlokzatait szerkeszti vissza az építőművészet tudományos eszközeivel. Munkájának célja a középkori utcaképek homlokzatrendszerének komplex eszközökkel történő bemutatása. Végül a Tárnok-utca 16. sz. ház kerül sorra már 1984-ben.

Közben minden eddigi kutatási elmélyültséget meghaladó részletességgel, az eredeti források oknyomozó elemzésével folyik Budavára történetének, társadalomtörténetének és helyrajzáinak vizsgálata. Ennek kezdetét kétségtelenül *Kubinyi András* mélyre hatoló módszerű cikksorozata jelzi, amelyből talán elsőnek a „Népmozgalmak Budapesten a feudalizmus korában” nyújt új szemléletű ismeretanyagot még a tudományos szocializmus kutatóinak számára is. Szakmai módszerét azonban igazában a „Buda város pecsét-használatának kialakulása”-val alapozza meg, amely szüntelenül fejlesztve elvezeti őt a „Budapest Történeté”-ben közzétett hatalmas szintéziséig.

Hasonló szemlélet vezeti *Fügedi Eriket* a középkori magyar városprivilegiumok tisztázásánál,¹³⁶ amelyeknek keretében a „Buda fejlődése és a városprivilegiumok” című fejezet csatlakozik az elemző tudományos törekvés roppant erőfeszítéseéhez. Ezek mellé sorakozik fel *Jankovics Miklós* török hódoltság kori tanulmánya és *Nagy István, Bélay Vilmos, Seenger Ervin* valamint *Rózsa Miklós* szakkutatási anyagközlései Budavára újkori történetére vonatkozó adatszolgáltatásaikkal.¹³⁷ Talán nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy e széleskörű analízis a tudományág milyen szemléletbővüléséhez vezet.

Ennek az újtípusú, történelmi materialista nézőpontú kutatásnak hosszú útját azután olyan mérföldkövek kísérik, mint *Kubinyi András* a városi rend kialakulásának gazdasági feltételeivel foglalkozó tanulmánya. A szemléletváltás — természetesen — egy ideig kettős vágányon fut, aminek következtében a kérdések egy részének megválaszolása nem egészen azonos módszerrel történik. *Zolnay Lászlónak* az „Opus castris Budensis” című cikke csak továbbvezeti, de nem zárja le a feudalizmus kori Budavári Palota topográfiája körül kialakult, immár tíz éve tartó vitát. *Kumorovitz L. Bernátnak* a budai várkápolnáról és a Szt. Zsigmond prépostságról írt tanulmánya sem képes eldönteni az e kulcsponthoz jelentőségű építmények helyével és építéstörténetével kapcsolatban kialakult nézeteltérést. *Mályusz Elemér* viszont érdekesen összegezi a Budai Farkas Lászlóról ismert adatokat, *Husztai Sándor* ismerteti Georg Schrader 1687-ben készült budai útinaplóját, *Nagy István* pedig II. József reformjának budai kihatásait.¹³⁸

Új témaként jelentkezik 1964-ben a budai Vármúzeumnak a története *Lócsy Erzsébet* és *Kubinyi András* tollából a hetvenöt éves Budapesti Történelmi Múzeum jubileuma kapcsán.¹³⁹ Fontos lépéssel és új adatok korszerű értelmezésével viszi tovább korábbi kutatásainak fonalát *Kumorovitz L. Bernát*, Erzsébet anyakirályné építkezéseinek felvázolása során. *Nagy Lajos* pedig kimerítően ismerteti Buda polgárságának 17. századvégi, társadalmi helyzetét. Különleges adatokat közöl *Baraczkai István* a budai Nádasdy ház számadásaiból és ennek kapcsán élénk képet rajzol Budavára 1530–1531. évi gazdasági állapotairól.¹⁴⁰

Érdekes megvilágításba helyezi a budai Várra vonatkozó, korábbról ismert adatokat *Kumorovitz L. Bernátnak* a Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdeteivel foglalkozó, átfogó tanulmánya Rogerius „Carmen miserabile”-jének igazolása során. *Kubinyi András* szakszerűen dolgozza fel Budai Kakas János életrajzi adatait és történelmi feljegyzé-

seit a korabeli társadalomtörténeti összefüggések ismeretében. *Nagy Lajos* pedig igen gondosan, részletekbe menően rajzolja fel a budai Vár 17. századvégi topográfiáját az 1696. évi „Zaiger” írott adatai alapján, — megteremtve a barokk kori telektörténet alapját.¹⁴¹

Egyes budavári adatokat szervesen épít bele az országos fejlődés összképébe *Kubinyi Andrásnak* a 14–15. századi városfejlődéssel foglalkozó tanulmánya. *Borsos László* meggyőző összefoglalást nyújt a budai házösszeírások történetéről az 1437. évi első és az 1805. évi, utolsónak tekintett összeírások időhatárain belül. Igyekszik eltüntetni azokat a véleménykülönbségeket is, amelyek e témával kapcsolatban Áldásynál és Patakinál felmerültek annakidején. *Nagy Lajos* pedig magas szintű történeti felkészültséggel foglalkozik a Buda visszafoglalását ábrázoló lotharingiai gobelinek kérdéseivel.¹⁴²

Témájánál fogva nyújt igen érdekes budavári adatokat *Zolnay Lászlónak* a középkori magyar szakácsmesterséggel foglalkozó értékes cikke. *Konrádyné Gálos Magda* mélyreható, oknyomozó módszerrel rajzolja fel a budavári volt Fortuna vendégfogadó monografikus történetét, amelynek épületében igényes vendéglátóipari és kereskedelem-történeti múzeum nyer elhelyezést. Ide tartozik — Kubinyi András kezdeményezése után — *Czagány Istvánnak* a budavári, volt „Arany Sas” patika — amelynek házában gyógyszerészettörténeti múzeum keletkezik — és a volt „Fekete Sas” patika történetéről készült szakcikkei után a feudalizmus kori budai orvosokkal és gyógyszerészekkel foglalkozó tanulmánya is.¹⁴³

E széleskörű, analitikus kutatások ideje alatt megjelenik néhány népszerűsítő könyv is, amelyek nem annyira tudományos bizonyító módszereikkel, mint inkább a művelődés-történeti, szaktörténeti és városképi összehatás élvezetes freskóival kívánnak olvasóikra hatni. Időrendben először *Zolnay Lászlónak* az „Ünnep és hétköznap a középkori Budán” című, szindus művelődéstörténeti regénye jelenik meg 1969-ben. Tehetséges írása a gótikus, budai életstílus meggyőző keresztmetszetét nyújtja a kritikai érvelésekbe sokszor már belefáradó olvasóknak. Majd *Gombos Zoltán*: „Budavári kertek” című munkája lát nyomdafestéket, szintén 1969-ben. Ennek írója kevésbé rajzol hiteles képet e különleges szemszögből, mint Zolnay a régi Budáról, bár adatszolgáltatása kétségtelenül hiánypótló.¹⁴⁴ Végül a főváros testvérvárosai egyesítésének centenáriuma jelenik meg *Gerő Lászlónak* a „Pest-Buda építészete az egyesítéskor” című könyve 1973-ban, amely néhány publikálatlan régi fénykép kíséretében foglalja össze a korszak budavári kérdéseit.¹⁴⁵

Ilyen előzmények után születik meg a magyar főváros történetének és művészettörténetének nagyarányú, korszerű tudományos szintézise ugyancsak a centenárium alkalmából. A „Budapest története”-nek — amely a harmadik teljességre törekvő könyvsorozat ezen a címen a kapitalizmus kora óta — csak az I. és II. kötete jelenik meg 1973-ban: „Az őskortól az Árpád-kor végéig” és „A későbbi középkor és a török hódoltság ideje.” A minden vonatkozásban szakszerű munka több neves szerző önálló, de mégis kollektív tevékenységeként teremti meg a feudalizmus kori Magyarország fővárosának történettudományos összképét. Elsősorban azt, ami az 1942–1944 között készült, töredékes „Budapest Története”-ből kimarad annakidején.

Tanulmányunk témája szempontjából mindenekelőtt *Györffy Györgynek* „A budai Vár és polgárváros kiépülése” című fejezete¹⁴⁶ érdemel figyelmet. Ebben széles látókörrrel

rendszeri az időszakra vonatkozó történeti anyagot. A budavári királyi és királynői szálláshelyek kérdésében azonban újabb álláspontot foglal el. Ezáltal a Gerevich László és Zolnay László között két évtizede tartó helyrajzi vita – amelyet Kubinyi András sikerrel egyeztetett – a nyugvópontra jutás helyett tovább gyűrűzik. Hovatovább – egy-két más, vitatható kérdéssel együtt – oda összpontosul, hogy az eddig létrehozott teóriák közül, kiki tetszése szerint válogathat.

Gerevich Lászlónak a „Budapest művészete az Árpád-korban” című fejezete¹⁴⁷ impozáns képet rajzol a korszak műemléki maradványairól. A 13. századvégi datálásai közt azonban szintén akad egy-két vitatható megállapítás, aminek következtében koncepciója ugyanúgy nem dönt véglegesen egyes kultúrtörténeti összefüggések dolgában, mint a fenti történeti szakasz az említett topográfiai kérdésben. Ebben a vonatkozásban azonban a „Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig” című fejezete kétségtelenül határozottabb karakterű.

A legegységesebb és legmegnyugtatóbb összképet *Kubinyi Andrásnak* „A három város helyrajza a XV–XVI. században”, a „Főváros szűkebb piackörzete” valamint a „Buda és testvérvárosai az 1439-es tanácsválasztási reformig” című fejezetei nyújtják. Ezekben lenyűgöző adatszolgáltatással támasztja alá Budavára feudalizmus kori társadalomtörténetét, gondosan munkálja ki a gótika világának perszónális kapcsolatait. Munkájáról valóban el lehet mondani, hogy sokkal fejlettebb társadalomtudományi eredményeket nyújt, mint amelyeneket a kapitalizmus korának történeti műveiből valaha is nyerni lehetett.

E nagyszabású tudományos szintézis után ismét kisebb terjedelmű, analitikus tanulmányok vizsik tovább a fejlődés fonalát a művészeti és régészeti tudomány területén. 1974-ben jelenik meg *Czagány Istvánnak* „A budavári Berényi–Zichy-palota építéstörténete és műemléki helyreállítása” című cikke,¹⁴⁸ majd 1975-ben „A budavári volt Weixelgärtner ház sorsa, mint művészetszemléleti fejlődésünk fordulópontja”¹⁴⁹ című tanulmánya. Mindkettő a műemléképületek tudományos dokumentálása mellett a helyreállítások mikéntjének szakmai finomságait vizsgálja. Ugyanekkor szintén 1975-ben lát napvilágot *Kosáry Domokos–Nagy Lajos–Bónis György: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig, a Budapest története III. kötete* számos helyén igen értékes megállapításokkal a budai Várra vonatkozóan.¹⁵⁰ 1976-ban lát nyomdafestéket *Czagány Istvánnak* „A Hunyadi-ház tagjainak eredeti arcképei a Budavári Főtemplomban”¹⁵¹ című cikke, amely új felfedezéseket nyújt a már teljesen ismertnek hitt eklektikus neogót épület belsejéből.

Ebben az esztendőben azonban kiemelkedőbb könyvek hívják fel a figyelmet a Budavári Palota területén 1974-ben előkerült gótikus szoborlelet európai jelentőségére. Elsőnek megjelenik *Zolnay László–Szakál Ernő: „A budavári gótikus szoborlelet”*¹⁵² című könyve, amely friss érveléssel, élményszerűen mutatja be a szobortöredékek páratlanul érdekes feltárásának folyamatát. Majd napvilágot lát a budapesti Történeti Múzeum „Budapest Régiségei” 24/3–4. kötete,¹⁵³ benne *Zolnay Lászlónak* „Az 1967–1975. évi budavári ásátásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról”¹⁵⁴ című nagyléleketű beszámolójával. Ebben a szerző oknyomozó módszerű vizsgálatot vezet végig – több munkatárs bevonásával – a feltárt régészeti anyagon, kiértékeli azt és levonja a belőle fakadó kö-

vetkeztetéseket az egész középkori palota építészeti időrendjére vonatkozóan. Messzebbmenő helyrajzi magyarázatokat és korrekciókat is ad a palota és polgárváros feudalizmus kori alakulástörténetére, a korábban kifejedett felfogással szemben.

Ezen elsőrendű témakör mellett figyelemre méltó *H. Gyürky Katalinnak* „A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán”¹⁵⁵ című ismertetése, amely áttekintő képet rajzol e szintén jelentős lakónegyedi feltárásról, valamint a „Buda középkori városfalai” című anyagközlése új megfigyeléseiről. Ezt két újabb, analitikus tanulmány követi 1978-ban *Czagány Istvánnak* „A budavári gótika építészeti tipológiája. Csúcsíves záradékú ülőfülkék”¹⁵⁶ című munkája, amely a szerzőnek 1963-ban megkezdett azonos tárgyú (I. Félköríves záradékú ülőfülkék) tanulmányosorozata folytatása. Szervesen kapcsolódik ehhez *Czagány*nak „A budavári gótika tervezéstechnikai rendszerei. Ülőfülkeszerkesztések.”¹⁵⁷ című doktori értekezése első fele, amely Csemegi Józsefnek az 1954. évi, hasonló tárgyú tanulmánya óta első ízben ad új lökést ennek a tudományágnak a fejlődése terén kizárólag helyi vonatkozásban. Ugyanebben az esztendőben kerül a könyvüzletekbe *Vörös Károly–Spira György*: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig, a Budapest története IV. kötete jó néhány budavári adatával és értékes fényképeivel.^{158/a}

Majd két kis képeskönyv következik időrendben *Gerő Lászlónak* „A budai Várnegyed”^{158/b} és *Perehály Károlynak* „A Várnegyed”¹⁵⁹ című népszerűsítő munkái, amelyek színes illusztrációs anyagokkal nyújtanak vonzó élményt a budavári lakónegyedről. Mindkettő fölé emelkedik azonban jelentőségben 1979-ben *Sugar Istvánnak* „A budai Vár és ostromai”¹⁶⁰ című részletekbe menő, alapos, gazdag könyve, amely új nézőpontból vizsgálja át a már sokszor ismert történeti eseményeket is. Lelkiismeretes áttekintése hasznos kézikönyvvé avatja ezt a szorgalmas munkát és kétségtelenül új lépcsőfokot jelent az 1950-ben Szentneményi Béla által megkezdett hadiépítészeti szakirodalomban.

Ezután jelenik meg *Gerő Lászlónak* „A helyreállított budai Vár”¹⁶¹ című díszesen kiállított, reprezentatív könyve, amely részben a Budavári Palota erődrendszerének elmaradt tudományos dokumentációját van hivatva pótolni. Kerek összképet rajzol a két évtizedig tartott építészeti helyreállításokról, anélkül, hogy az időközben felmerült tudományos kérdések tisztázására vállalkozna, vagy a vitathatóan helyreállított részletek helyi bizonyítékait felsorakoztatná. Más szemléletű, nagyszabású művelődéstörténeti munka 1982-ből *dr. Zolnay Lászlónak* „Az elátkozott Buda. Buda aranykora”¹⁶² című vastag kötete.

Szerzője széleskörű, magas szintű kultúrszemlélettel rajzolja meg nemcsak a középkori Buda művészettörténeti keresztmetszetét, hanem ennek az összefüggő országos hátterét is a művelődési viszonyok gazdag ismeretében. Helyére igazítja azokat a történeti eseményeket és összefüggéseket, amelyeknek vizsgálatával az „Ünnep- és hétköznapiak a középkori Budán” című könyve megjelenése óta állandóan foglalkozik. Ebbe a határos összképbe illeszti bele a legutóbb feltárt gótikus szoborlelet jelentőségét is és a művelődéstörténeti eszmeáramlatok sokszor szövevényes szálait megnyugtató módon szétbontva rendeli egymás mellé. Ugyanez évben lát napvilágot *dr. Berza László* főszerkesztésében a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményétől a Budapest története képekben 1493–1980. Képkatalógus I. kötete.¹⁶³ E csaknem 32 000 tételből készült hatalmas

regiszterkötet igen sok budavári adatot tartalmaz és a képes források regisztrálásának olyan széleskörű eredményét nyújtja, amely egyedülálló a magyar történelemben.

A rákövetkező esztendőben jelenik meg *dr. Czagány István*: „Budavári gótikus lakóházépítéset”¹⁶⁴ című kandidátusi értekezése, amely analitikus, tipológiai módszerrel rendszerezi a teljes profán gótikus, lakónegyedi anyagot. Formatani és tervezéstechnikai katasztert állít fel a várnegyedi, gótikus emlékanyagról a stílusfejlődés állomásainak pontos megállapítása és megbízható datálása céljára. Igénybe veszi a fellelhető összes külföldi és belföldi analógiák datáló értékét a fejlődés formajelenségei egymásutánjának megállapításához. A zárt emlékanyag szerepének maradéktalan tisztázására törekszik.

1984 júliusában jelenik meg *dr. Berza László* főszerkesztésében a „Budapest története képekben 1493–1980” sorozat 2. kötete.¹⁶⁵ A csaknem 22 000 tételből készült regiszterkötet a két évvel előbb napvilágot látott elődjének méltó folytatása, a legkorszerűbb kivitelben. A „Budapest Régiségei” 26. kötetében, ugyancsak 1984-ben lát napvilágot három, igen értékes tanulmány: *Szakál Ernő*nek a „Abudavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere”, *Marosi Ernő*nek a „Jelképes volt-e a Zsigmond kori budai szobrok pusztulása?” és *Zolnay László*nak az „Előzetes jelentés a budai Vár déli részén végzett 1975–1981. évi feltárásokról” című cikkei. Ezek jól mutatják, hogy milyen irányban gyűrűzik tovább a vizsgálódás a szoborlelet közelebbi datálása és eredetkeresése érdekében. 1985-ben jelenik meg *Dr. Czagány István*nak a „Budavári Mátyás templom” című¹⁶⁶ könyve, amelyben Györffy és Zolnay megfigyelései alapján újszerűen értelmez néhány koraközépkori és későbbi adatot, amelyeknek illetén összefüggései eddig elkerülték a figyelmünket. Ugyanezévben kerül a könyvüzletke két könyv: *R. Várkonyi Ágnes*: *Budavár visszavívása 1686 és ifj. Bartha János* *Budavár visszavétele*. Mindkettő a közelgő évforduló alkalmából jelenik meg nem annyira új adatok mint inkább a régiek új értelmezése alapján.

Végül ugyanezévben jelenik meg *Szakály Ferenc* összeállítása – a képanyagot *Rózsa György* válogatta, a színes rajzokat *Somogyi Győző*, a fényképeket *Gyarmathy László* készítette – a Buda visszafoglalásának emlékezete című nagyarányú hézagpótló munka.¹⁶⁷ Nemcsak új ismeret és forrásanyagával, hanem szakirodalmi módszerével is kiegészíti *Károlyi–Wellmann*-nak fél évszázaddal előbb erről a témáról megjelent hatalmas monográfiáját, s mint ilyen, impozáns lezárását jelenti a negyedik fejezetnek.

* * *

Itt, ahol az eddigi fejlődéstörténet végére értünk, nem tehetünk mást, mint hogy nyitva hagyjuk a hat és fél évszázad idevonatkozó írásműveinek tárgyalását. Mindahhoz, amit eddig elmondtunk a két történetírási ág historiográfiájáról, a jövő fogja a folytatást hozzácsatolni. Kritikai szempontjainkat szintén az utókor fogja felülbírálni, bővíteni, vagy változtatni, hiszen ezek kijelölésére úgyszólván végtelen lehetőség nyílik állandóan fejlődő tudományos életünk keretében.

A megtett több, mint fél évezredes út hatalmas perspektívája felöleli a feudalizmus, kapitalizmus, imperializmus korát, sőt a szocializmus teljes felépítésének korába is beve-

zet. Ilyen távlatokban meglehetősen nehéz olyan egyetemes szempontokat találni, amelyek valamilyen formában az egész tudománytörténet fejlődésén végighúzódnak és a jövő fejlődésére nézve is útmutatóul szolgálhatnak. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy topográfiai vonatkozásban minden generáció újból elvégezte a rendelkezésre álló adatok tudományos felülvizsgálatát. Ennek alapján állította össze a feudalizmus kori Európa egyik kiemelkedő szépségű és fontosságú városának, a gótikus és reneszánsz Budának helyrajzi rekonstrukcióját.

Ugyanezt korunk szemléletével elvégezni, új ismereteink birtokában, a szocialista történeti tudomány fontos feladatai közé tartozik. Mindehhez, az 1945 óta minden vonatkozásában átalakult Magyarország, azelőtt sohasem látott gazdagságú régészeti feltárásai és rohamosan fejlődő művészettörténet-tudománya szolgáltatják a művészeti anyagot. Így nemcsak a Zsigmond és Mátyás király alatt vezető kultúrájú városunk művészetének összképét teremthetjük meg, hanem ki kell vívnunk Buda művészete számára az európai, történeti stílusokban őt megillető helyet is. Erre, ilyen mélységben, a polgári szemléletű művészettörténet-írás virágzása idején aligha lehetett gondolni.

Rövidítések

AAH	Acta Archaeologica Acad. Scient. Hung.
ActaTechn	Acta Technica Acad. Scient. Hung.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények
<i>Bél</i> 1735, 1737	<i>Bél M.</i> : Notitiae. 1735, 1737.
BpMűeml I.	<i>Horler M.</i> – <i>Pogány F.</i> : Budapest Műemlékei I. Budapest, 1955
BpR	Budapest Régiségei
FCD	<i>Fejér G.</i> : Codex Diplomaticus Hungariae. Buda, 1842
HadtörtKözl	Hadtörténeti Közlemények
Hist	História
<i>Lócsy–Kubinyi</i> 1964	<i>Lócsy E.</i> – <i>Kubinyi A.</i> : II. A középkori osztály – Vármúzeum – története, in: <i>Tarjányi S.</i> – <i>Szilágyi J.</i> – <i>Nagy L.</i> – <i>Lócsy E.</i> – <i>Kubinyi A.</i> – <i>Seenger E.</i> : A Budapesti Történeti Múzeum 75 éve. TBM 16 (1964) 22–30.
MagyÉpműv	Magyar Építőművészet
Mlparm	Magyar Iparművészet
MMÉEK	Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye
MMűv	Magyar Művészet
MMűvéd	Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyvei
MonHung	Monumenta Hungarica. Magyar Helikon kiad.
MSzle	Magyar Szemle

MTörtTár	Magyar Történelmi Tár
Műv	Művészet
MűVéd	Műemlékvédelem
MűvÉrt	Művészettörténeti Értesítő
Schwandtner I–II.	<i>J. G. Schwandtner: Scriptorum Rerum Hungaricarum veterum ac genuini. I–II. Vindobonae, 1746, 1768</i>
Sz	Századok
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
Techn	Technika
TérForm	Tér és Forma
TörtTár	Történelmi Tár
TudGyűjt	Tudományos Gyűjtemény
VasUjs	Vasárnapi Ujság

Jegyzetek

1. *Monumenta Vaticana* historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. I^a tom.2. 449 és 457–458. Budapest 1881–1909; *Hóman B.*: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest, 1916. 95.; *Huszár L.*: A budai pénzverés története a középkorban. (Budapest várostört. monogr.) XX. Budapest, 1958. 15., 9. jegyz.; Fra Gentile bíboros 1308–1311-ből származó, olasz nyelvű számadási könyvében, amelyben a veszprémi püspökre és az egyházmegye javadalmaira kivetett adókat részletezi, Budavára mint „Bedoara” szerepel.; *Jankovich M.*: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. BpR 19 (1959) 66.
2. *Contarini Zakariás* velencei követ jelentése. Akadémiai Kézirattár. Velence I. 1378/79. cs. Classic. lat. Codex CCXCIV. fol. 1/d–2/a. fol 4/a.
3. Az erre vonatkozó források első – bár hiányos – összeállítását *Balogh J.* készítette el a „Mátyás király és a művészet” c. munkája II.-ben, az adattárban (kézirat), 1943-ban.; Ez az igen értékes forrásgyűjtemény csak 1966-ban jelent meg: *Balogh J.*: A budai királyi várpalota rekonstruálása a történeti források alapján. MűvÉrt 1952. 29. és 40. 1. jegyz.; Később a BpMűeml I.-ben jelent meg egy másik – szintén hiányos – forrásjegyzék 305–307.: A budai várpalota irodalma. A forráskiadványok teljes jegyzéke csak Ballagi Aladárnál található meg, munkája viszont csak az 1473–1600 közötti időre terjed ki. *Ballagi A.*: Buda és Pest a világirodalomban. 1473–1711. Budapest, 1925. A soron következő felsorolásnál azonban nemcsak a fenti publikációkból megszerezhető forráskiadványok címeit és a topográfia-történeti rekonstrukció céljából idézett helyeit adjuk meg. A forráskiadványok más szempont szerint csoportosított jegyzékében is szerepelnek tárgyunkhoz tartozó művek, pl.: *A. F. Gombos*: *Katalogus fontium historiae Hungaricae*. Budapest, 1937–1943. I.–IV. (index) köt. Ezekon kívül az alábbi tanulmányok rész kutatásainak eredmé-

- nyeit használtuk még fel: *Gárdonyi A.*: Buda középkori helyrajza. TBM 4 (1936) 59–60.; *Pataki V.*: A budai Vár középkori helyrajza c. tanulmányának kiadatlan első része. Budapest, 1944. (kézirat) ld. A budai helytörténetírás múltja.; *Genthon I.*: Művészettörténeti áttekintés. BpMüeml I. 105–106.
4. *Kálti Márk*: Képes krónika. Krónika a magyarok tetteiről. (Marci de Kalt: Chronicon pictum. Chronica de gestis hungarorum. Scriptum et compositum ex historiis antiquioribus anno 1358.) MonHung III. 1959. 197–198., 201–202.
 5. *Laurentii de Monacis* veneti Carmen, seu historia de Carlo II. Cognomento parvo rege Hungariae. Velence története függelékeként jelent meg. Laurentii de Monacis Veneti Cretae Cancellari Chronicon de rebus Venetis ab. U. C. ad Annum MCCCCLIV. Venetis MDCCLVIII. 330, 331, 335, 336, 337.; *Toldy F.*: Analecta Monumenta. I. S. d. s. 1. 123, 125, 129, 130, 131.; Ezenkívül még az egyik követjelentése is figyelemre méltó. Diplomáciai emlékek az Anjou-korból. III. Budapest, 1876. 624.; Ugyanebből az időből egy valamivel későbbi, 1389-ből származó, de kevésbé hiteles forrás is tartalmaz topográfiai adatokat: *Chronik über Sigmund König von Ungarn*. H. Cardanus közléséből. Forschungen zur Deutschen Geschichte. Göttingen, 16 (1876) 341.
 6. *Eberhart Windeckes* – Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds. Breslau. Regesten Sigismunds, Forschungen zur deutschen Geschichte. XVIII. 385. Hgg. von *W. L. Altmann*. Berlin, 1893. S. 109, 182.; Idézve más kiadásból: FCD X/V. Buda, 1842. 819–821.; Az Altmann kiadásban ld. még a 13, 173–174, 183–186.
 7. Töredék *Bertrandon de la Brocquière* . . . keleten 1432-ben tett utazása leírásából. 311–312.; *Hatvani M.*: Magyar történeti Emlékek. I. osztály: Okmánytárak. IV. köt. Pest. 1859. 311–312. Toldalék. Mon. Hung. Hist. I. osztály IV. köt.; Lásd még: *Sárváry D.*: Francia útleírások Budáról és Pestről. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. 1939. 159–188.
 8. *Aegidius Carlerius* decanus Cameracensis feljegyzései (Quinta legacio sacri Basiliensis concilii in Albam regalem.) – Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. concilium Basiliense. Scriptorum Tomus primus. Vindobonae, 1857, 698–699.
 9. *Ambrosius Camalduliensis* levele Zsigmond királyhoz. – Aeneae Sylvii Piccolominei . . . opera quae extant omnia. Basileae. (1551) 830. (1457-es évszámmal.); *Méhus L.*: Ambrosii Traversarii Latinae Epistolae. Florentiae. 1759. II. 236–238.; FCD X/V. Buda. 1842. 819–821. (1417-es évszámmal.); Traversarira nézve lásd még *Apró I.*: Ambrogio Traversari Magyarországon. 1435–1436. Szeged, 1935. 57. A Szegedi M. kir. Ferenc József Tud. Egyetem Közép- és Újkori Történeti Intézete. 3. sz.
 10. *M. Jimenez de la Espada*: Andancas e viajes de Pedro Tafur por diversas partes del mundo avidos. Madrid, 1874.; *Horváth H.*: Zsigmond és kora. Budapest, 1937. 108., *Kropf Lajos*: Régi utazók Magyarországon. Sz. 1907. 928. kivonatosan ismereti.
 11. Enee Siluii Piccolominei Sensis opera, quae extant omnia. Basileae, 1551. 830.; Az első nyomtatott, korabeli magyar forrásmű a *Chronica Hungarorum Buda*. 1473.

12. Feljegyzi a Daróczy János hőstettét ábrázoló Mátyás-kori freskót a Budavári Palotában, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök információja alapján.
13. *Lodovicus Bernardus* levele apjához: La Coronatione della Regina Beatrice consorte di Mathia Coruino Re d'Hungaria seguita l'Anno 1476 Scritta dall' Lodouico Bernardo all'Excellentissimo suo Padre a Venetia. Orsz. Széchenyi Könyvtár. Kéziratár. Fol. Ital. 15. Jankovich Miklós vásárolta 1800-ban Verancsics Antal irataiból: 16. századi másolat.
14. *Peter Eschenloer* feljegyzései: Peter Eschenloer's Geschichten der Stadt Breslau. Hgg. von J. G. Kunisch. II. Breslau. 1828. 346–347.; A boroszlói jegyző Mátyás király 1475. febr. 24-én Boroszlóban kelt levele értelmében, hű szolgálatai elismeréséül bizonyos adományban részesült. (Scriptores Rerum Silesiacarum. XIII. Breslau, 1893. 184.); Boroszló városa a Mátyás esküvőjére utazó követeit 1476-ban utasította, hogy „meister Petir statschreiber“ kérésére jegyezzék fel az ünnepség eseményeit. (Uo. 201); Az 1481-ben elhunyt Peter Eschenloer munkája a „Historia Wratisslawensis“ azonban Boroszló történetét csak 1472-ig tárgyalja (Uo. VII. Breslau, 1872.); Ezenkívül 1476-ból származnak még a pfalzi követ feljegyzései is. *Schwandtner* II. 149–153.; Ugyancsak 1476-ban keletkeztek Albert szász herceg követének, *Heinrich von Milticznek* a feljegyzései. *F. A. von Langenn*: Herzog Albrecht der Beherzte. Leipzig, 1838. 525–528.; *Milticz* 1476-ban és 1478-ban járt Mátyás király udvarában. (Beatrix okiratok.) 1914. 33, 37.
15. *Hans Seybolt* von Hochstätten leírása a Codex germanicus 331. jelzésű kéziratában, 73–84. München, Állami könyvtár.; *L. Westenrieder*: Beyträge zur vaterländischen Historie, Geographie, Staatistik und Landwirtschaft. III. München, 1790. 120–145.; *Borsa B.*: Reneszánszkori ünnepségek Budán. TBM 10 (1943) 44–53. Magyar fordítása helyenként téves értelmezéssel.; *Borsa B.*: Ismeretlen egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról. Pécs, 1940. 21–23.; Specimina dissertationum facultatis philosophicae regiae hungaricae universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis. 188.; Ugyanitt részletes jellemzés Hans Seyboldról és munkásságáról.
16. *Bartolommeo de Maraschi* castelloi püspök levele IV. Sixtus pápához. *St. Katona*: Historia critica regum Hungariae. Tom. IX. Ord. XVI. Budae, 1793. 503–504.
17. *Naldi Naldii Florentini* de Laudibus Augustae Bibliotheca Libri quatuor ad Mathiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum.; *Ábel J.*: Irodalomtörténeti emlékek. II. Budapest, 1890. 266, 267, 282, 283, 285, 291, 293.; *Csapodi Cs.*: Naldus Naldius hitelességének a kérdése. Magyar Könyvszemle. 1960. 293–302. Eszerint Naldi 1485–1486-ban írhatta művét, valószínűleg Ugolettitől kapott adatok alapján.
18. *Galeottus Martius Narniensis*: De egregie sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae . . . Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Edidit Ladislaus Juhász. Lipsiae, 1934. 14–15.; *Ábel J.*: Analecta. 1880. 271–272: Galeotto művének megírását 1484–1486 közé teszi.
19. *Johannes de Thwroc (Turóczi)*: Chronica Hungarorum. Brunae, 1488. Primum edita in lingua latina. *Thuróczi J.*: Magyar Krónika. Budapest, 1957. (MonHung. I.) Fordította Geréb L., bevezetését írta Kardos T.; *Schwandtner* I. 280, 281–282.

20. *A. Bonfini*: Symposion Trimeron. Basileae, 1572. 189.; *Antonius Bonfinius*: Rerum Hungaricarum Decades Tres . . . Basileae, 1543.; *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum Dec. III. Lib. III. és Dec. IV. Lib. VII. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Ediderunt I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus I. és II. Lipsiae, 1936.) Tomus III. 75, 197, 225. Tomus IV. Budapest, 1941. 2, 7, 40, 60, 69, 135, 137, 159, 168. Bonfini ezt a munkáját 1487–1496 között írta, a Budavári Palotára vonatkozó részek azonban már Mátyás király halála után készültek: *Antonius Bonfinis*, Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Edidit S. Apró. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum). Budapest, 1943. 87.; *A. Bonfini* . . . Traduction in Architecturam Antonii Verulini . . . Praefacio . . . ex scriptis ab E. Abel . . . edidit . . . S. Hegedűs, Analecta Nova . . . Budapest, 1903. 56, 57, 425.; További fontos korabeli forrásművek: *Ioannes de Regiomonte*: Tabule directionum profectionum: famosissimi viri Magistri Ioannis Germani de Regiomonte in nativitatibus multum utiles. Königsberg, 1490.; *Hartmannus Schedel*: Registorum huius operis libri cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi. Nürnberg, 1493. fol. CXXXVIII.–CXXXIX.; II. Ulászló számadáskönyveiben feljegyzések 1494–1495-ből. *J. Chr. Engel*: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. I. Halle, 1797. 42, 95, 108.; *Ladislaus Suntheim* feljegyzése 1498–1505 körül. Das Donauthal von Ladislaus Suntheim. Hgg. von Fr. Pfeiffer. Jahrbuch für vaterländische Geschichte. I. Wien, 1861. 296; *Jacobus Philippus Bergomensis*: De plurimis claris sceletisque Mulieribus Opus prope diuinue nouissime congestum. 1497. Előszó.; *Hartmannus Schedel*: Liber cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi vsque nunc temporis. f. CLVI., CLVII. 1497.
21. *Marczali H.*: Közlemények a párizsi Nemzeti Könyvtárból. MTörtTár XXIII. Budapest, 1877. 107–122; *Dobosy T.*: Pierre Choque, Anna magyar királynő kísérlője. Budapest, 1940. (Az Egyetem francia intézetének kiadványa.) 17–62. (Bretagnei Anna francia királyné heroldja).
22. *Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Akad. Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből. VIII. Budapest, 1880. 124.; *Conradi Celtis* Protucij, primi in Germania poete coronati, libri Odarum quatuor, cum Epodo, saeculari carmine, diligenter accurate impraessi, hoc primum typo in studioso emolumentum editi. 1513. Argentorati. Diiij. b. de situ Budae.; Említésre méltó további, korabeli források: *Giovanni Dominici*: Trattato della Sanctissima Charita. 1513. Előszó. Ain gross Wunderzaichen das do geschechen ist durch das Creütz, das ain Cardinal hat aussgeben inn dem gantzen Hungerischen Land wid die Turcken. 1514.; *Stephanus Taurinus (Stieröxel) Olomwcen*. Stavromachia, id est Cruciato Seruile Bellum. Od' anno ab orbe redempto post sesqmilliesimum quarte decimo Pannoniam Collimitaneas puincias ualde miserabiliter depopulauerat. In quinque libros summatim digestum. 1514. Fol. III. Budae descriptio. Közölve *J. Chr. Engel*: Monumenta Ungarica, Viennae, 1809. 125–126, 138.; II. Lajos király számadáskönyveiben feljegyzések 1525-ből. II. Lajos király számadási könyve, közli *Fraknói V.*: MTörtTár XXII. Budapest, 1876. 50, 86, 118, 142–143, 147, 148,

- 156, 161, 200, 214, 235.; *Joannes Cuspinianus*: Congressvs Ac Celeberrimi Conventvs Caesaris Max. Et Trivm Regvm Hungariae, Boemiae et Poloniae . . . 1515. Der namhaftigen kay. Ma. vnd dreyer Kunigen zu Hungern Beham vnd Poln zamenkumung vnd versamlung . . . 1515.
23. *Ludovici Tuberonis* Dalmatae, Abbatis Commentariorum de rebus suo tempore . . . gestis Libri XI. Közölve: *Schwandtner* II. 137.; *Lucovici Cervarii Tuberonis* . . . Commentaria Suorum Temporum. Tomus primus Rhacusii, 1784. 64, 137–138. Az első kiadása 1590-ből; Számottevő korabeli forrásmű: *Callimachus Philippus*: P. Callimachi Germinianensis, Historia de rege Vladislao, seu Clade Varnensi. 1519.
24. *Hieronymio da Zara* levele a velencei dogehoz, melyben leírja Buda kifosztását. MTA Tört. Bizottsága. Velencei oklevélmásolatok. 6. sz. doboz.; *Óváry L.*: A MTA Tört. Bizottságának oklevélmásolatai. II. Budapest, 1890. 10. sz. Magy. Tud. Akad. kéziratár IV. csomó. Velencei követjelentés; Ezenkívül *Kemálpaszáde* (+1534) leírása Mohácsname c. munkájában 1526–1534 között. Török történetírók. I. Ford. Thury József. Budapest, 1893. 260. Török–magyarkori történelmi emlékek. II. oszt.; Azután német jelentés Buda 1529. szept. 8-i ostromáról (Vermergkt wie und wann sich die Ofen belegerung der stat und schloss angefangen, auch die erobringung desselben zuertragen und verlossen hat.) Bécs, Staatsarchiv. Ungarn. Allgemeine Akten. 12. csomó.; Magyar fordításban közölve: *Iványi B.*: Buda és Pest sorsdöntő évei. TBM 9 (1941) 40.; *Francesco della Valle* feljegyzése 1535 körül. *Nagy I.*: Gritti Alajost illető emlékiratok. MTörtTár III. 1857. 28.
25. *Casparis Ursini Velii*: De bello Pannonico. Libri decem. Studio et opera A. Fr. Kollarii, Vindobonae, 1762. 15–16, 167.
26. *Gévay A.*: Legatio Ioannis Hoberdanacz et Sigismundi Weichselberger ad Suleimanum . . . 1528. Bécs, 1837. Német jelentés Buda 1929. szept. 8-i ostromáról, szept. 10. körül. Bécs, Staatsarchiv. Ungarn. Allgemeine Akten. 12. csomó.
27. *Nicolaus Olahus*: Hungaria – Athila. Ediderunt C. Eperjessy et L. Juhász. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.) Budapest, 1938. 8–10.; *Antonio Mazza* leírása Buda 1541. évi erődítményeiről. Linz.; *Nyáry A.*: Buda 1541. évi bevételéről Mazza Antal egykorú jelentése. MagyTörtTár. XX. 1875. 226–228, 233.; Fontos korabeli forrásmű: *Sebastianus Munsterus*: Mappa Europae . . . Frankfurt, 1537.; *Michael Wrantius*: Epithalamion Serenissimi Ioannis Hvgariae Regis Et Isabellae Reginae, Per Michaelem Wrantium Dalmatam. M. D. XXXIX.
28. *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. (MonHung V.) Budapest, 1961. 31, 61, 74, 80, 104, 105, 192–193, 195, 209, 211, 212, 226, 230, 231, 242–243, 255, 256, 259, 260, 262.; *Szerémi György* Emlékirata Magyarország romlásáról (Epistola de perditione regni Hungarorum) 1484–1543. Közli *Wenzel G.*: Monumenta Hungariae Historica. II. oszt. I. köt. Pest, 1857. 28–340.; Javítása: *Szádeczky L.*: Szerémi emlékiratai kiadásának hiányai. Budapest, 1892. (Akad. Érték. a tört. tudományok köréből. XV. 1891–1893.)

29. *Ioachim Vadianus*: Epitome Trium Terrae Partium, Asiae, Africae et Europae . . . Per Ioachim Vadianum Tiguri . . . Anno 1548. 34. Közli *Ballagi A.*: Buda és Pest a világirodalomban. Budapest, 1925. 569.; További korabeli forrásmű: *Veit Traut*: Türkischer Kayser Ankunfft, Krieg und Sieg . . . Augsburg, 1543.
30. *Wernherus Georgius*: De admirandis Hungariae aquis Hypomnemàtion. 1551. Viennae: Aquila, Egidius. Közölve: *Jacobus Bongarsius*: Rerum Hungaricarum Scriptores varii. Frankfurt. 1600. 595–597.; További korabeli forrásművek: *Sebastianus Munsterus*: Cosmographiae universalis Lib. VI. Basileae, 1550.; *Paolo Giovio*: Historiarum sui temporis. Firenze, 1550. Tomus primus.; *Jovius Paulus*: Elogia virorum bellica virtute illustrium. Florentiae, 1551. 159.; *Pauli Jovii*: Novocomensis Episcopi Nucerni Historiarum Sui Temporis Tomus Secundus. Florentiae, 1552. 360, 364, 368.
31. *Hans Dernschwam*: Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555). München–Laipzig, 1923. 270, 272–273. (Studien zur Fugger-Geschichte. Heft. VII.)
32. *Ogier Ghiselin*: Vier Briefe aus der Türkei. *Busbequis Augerius Gislenius*: Itinera Constantinopolitanum . . . Antwerpen, 1581. 21–23. Legationis Turcicae Epistolae quatuor . . . 1589.; Korabeli forrásművek: *Petrus Ranzanus*: Epitome Rerum Ungaricarum. Bécs, 1558.; *Szekel Estván*: Chronica ez vilagnac Yeles dolgairól. Krakkó, 1559.; *Hassenstein a Lobkowitz Bohuslaus báró*: Viri incomparabilis, ac DD. Bohuslai Hassensteynii Lvcbrationes Oratoriae, quarum indicem versa indicabit pagella. His additae Svnt Collecta Per Thoman Mitem diuersorum elogia D. Bohuslai vitam concernentia . . . 1563.; *Sigmund Herberstein*: . . . Yetzo weittere vnd bestandige Beschnutzung der vnrecht beschuldigten. 1564.
33. *Dselalzáde Musztafa leírása*. Közölve Thury J.: Török történetírók. II. Budapest, 1896. 168–169. old. Török–magyarkori történelmi emlékek. II. oszt.; A Budára vonatkozó török szöveg kiadva: *J. von Karabacek*: Zur orientalischen Altertums-Kunde. IV. Muhammedanische Kunststudien. Wien, 1913. S. 92. (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil. Hist. Klasse. 172. Bd. I. Abh.) Magyar fordítását dr. Fekete Lajos készítette el.
34. Itinerario di *Marc'Antonio Pigafetta*, gentil' huomo vicentino. Londra, 1585. Starine XXII. 70. Zagreb, 1890.; *F. Banfi*: Szemelvények Pigafetta Marcantonio Itinerariojából. Budavára leírása. HadtörtKözl 37 (1936) 71–72, 66–67.
35. *M. Franciscus Omichius*: Beschreibung Einer Legation vnd Reise von Wien aus Ostereich auff Constantinopel Durch den . . . Herrn David Vngnadn . . . anno 72 verrichtet . . . Güstrow, 1582. Den 2. May. B. 4b.–C. ia.; Korabeli forrásművek: *Martius Galeotus*: Libellus Elegans . . . Bécs, 1563.; *Domenico Mellini*: Vita di Filippo Scolari . . . Firenze, 1570.; *Antonius Bonfinius*: Symposion Trimeron . . . Basel, 1572. *Georgius Braun–Franciscus Hogenbergius*: Civitates Orbis Terrarum Liber Primus. 1573.
36. *Stephan Gerlach*: Tagebuch an die ottomanische Pforte abgefertigten Gesandschafft. Herfür gegeben durch Seinen Enckel Samuelem Gerlachium. Frankfurt am Main, 1674. 12.

37. *Verancsics Antal*: Memoria Rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt qui fuit ultimi Ladislai filius. *Szalay L.*: Verancsics Antal összes munkái. II. Pest, 1857. 46, 62. (Magy. Tört. Eml. II. o. Irók. Kiadták Szalay L. és Wenzel G. 1854–1875.); Kisebb jelentőségű korabeli magyar források: *Bornemissza Péter*: Első része az Evangéliomokból es az Epistolakból való tanvlsagoknak . . . Koelt Sempteről. 1573.; *Tinódi Sebestyén*: Históriás Enec Budánac el foglalássáról. 1574.
38. *Heltai Gáspár*: Chronica. Kolozsvár. 1575. 168–169. Újra kiadta Toldy F.: Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. Pest, 1854. 270, 509–512 hasáb. (Ujabb Nemzeti Könyvtár. III. „Magyar Századok” című sorozat. Szerk.: Tolnay G.); *Heltai Gáspár*: Magyar Krónika. Bevezette Varjas B. Budapest, (1943); Továbbá: *Ioannes Dubravius*: Olmuzensis Episcopi Historia Boiémica. A. Cl. V. Thoma Iordano Medico nouis Genealogiarum, Episcoporum, Regum, Ducum Catalogis, necessariis quinetiam Annotationibus sic ornata, illustrata nunc demum edita dici possit . . . Basileae, 1575.
39. *Salamon Sweigger*: Beschreibung der Reise von Tübingen bis gegen Konstantinopel. (Sitzendorf követségében); *Salamon Schweigger*: Neue Herausgegebene Reissbeschreibung nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg, 1665. 21–22.; *Sigismondo di Cavalli*: Velencei követjelentései 1578-ból. *Kárpáthy-Kravjánszky M.*: Rudolf uralkodásának első tíz éve. Budapest, 1933. 137–139.; *Joannes Michael Brutus* leírása 1580 körül. Ioannis Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum Libri. Brutus János Mihály Magyar Históriája. Közli Toldy F.: II. Pest, 1867. 244, 246.; III. Pest, 1876. 88–89. Monumenta Hungariae Historica II. oszt. XIII.–XIV. köt.; Ezenkívül fontos forrásmű még: Neue Zeytung auss Hungeren von Ofen vnd Pesst, geschechen im 1578; Jahr. Zürich. Városi könyvtár.; *Petrus Ransanus*: Epitome Rerum Hvngaricarum, Velut Per Indices descripta, auctore Petro Ransano, apud Mathiam Regem, olim Regis Neapolitani, triennium legato. 1579.
40. *Hans Lewnklaw–Melchior Besolt*: Neuwe Chronica Tuerkischer Nation . . . Frankfurt a. M, 1595. 519–520.; *Melchior Besolt*: Des Herrn von Liechtenstein Reise auf Constantinopel; Korabeli forrásművek: *Daniel Speckle*: Architektura von Vestungen. Strassburg, 1589, 1599.; Calepinus szállóigéje: *Ambrosius Calepinus* magyar szótára 1585-ből, kiadta Melich János. Budapest, 1902. (Calepinus-féle itáliai példaszó)
41. Beschreibung der Reisen des *Reinhold Lubenau*. Herausgegeben von W. Sahn. I. Teil. Königsberg, 1912. I. 80–81, 84–85. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg. i. Pr. Bd. IV.)
42. Des Freyherrn von *Wratislaw* merkwürdige Gesandtschaftreise von Wien nach Konstantinopel (1591). Leipzig, 1787. 19–21, 39, 40, 41, 42 és 30.; *Szamota I.*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1891. 199. *Vencel Wratislaw*: Merkwürdige Gesandtschaftreise von Wien nach Konstantinopel. (Krekwitz követs.)
43. *Wenzel W. von Mitrowitz leírása* 1591-ből. A cseh nyelvű kézirat 1599-ből, első kiadása 1777-ből. Új kiadása: Přihody Václava Vratislava 2 Mitrovic. Praha, 1906. 10.; Ezenkívül: *Musztafa ibn Ahmed Ali* leírása 1599 előttről. A török szöveg közzölve *J. von Karabacek*: Zur orientalischen Altertumskunde. IV. Muhammedanische

- Kunststudien. Wien, 1913. 93. (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil. Hist. Klasse. 172. Bd. I. Abh.) Magyar fordítása dr. Fekete Lajos egyetemi tanártól.; *Wilhelm Dillich* leírása 1600-ból. *W. Dillich: Ungarische Chronica*. Cassel, 1600. 14–15.; *Mathias Quadus*: leírása 1600-ból. *M., Quadus.: Liber aliquot itinerum ex Augusta Vindelicorum egredientium*. I. Urselis, 1602. 16.
44. *Johannes Bocatius*: De legatione sua ad Stephanum Bocskay. Kiadta *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae. III. és Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii, 1755. I. 332–334.
45. *Szamosközy István*: Erdély története. (MonHung VII.) Budapest, 1963. (Ford.: Borzsák I.–Sinkovics I.) 119. Szamosközi István feljegyzései 1578 utánról.; *Veress E.*: Müsztafa budai basa álma s a nagy lőpor robbanás. Történelmi Tár 1896. 741–742. 17. század eleje.; Szamosközi István feljegyzései 1600–1603 körül. Szamosközi István Történeti Maradványai. II. 1598–1599. 182–184. (Monumenta Hungariae Historica II. oszt. XXVII.) Budapest, 1876.
46. *Johann Wilden*: Neue Reisebeschreibung eines gefangenen Christen durch Johann Wilden Bürgern in Nürnberg. Nürnberg, 1623. 21.; Korabeli forrásművek még: *Palatich György*: Igen Szep Enek Es Kenyerges, Mellyet egy iambor Vitez ember szerzet rabsagaban, Kinek neuet meg talalod az vers feyekben. 1600.; *Hieronymus Aug. Ortelius*: Chronologia oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen und belagerungen der Statt und Vestungen . . . Nürnberg, 1603.; *Maximilian Brabdstetter* leírása 1608-ból. Kéziratot itinerarium gróf Khuen-Héderváry Károly tulajdonában. Részleteket közöl belőle *Lux Kálmán*: A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1920. 78.
47. *Adam Wenner*: Türkische Reisebuch. (Czernin követségéről); *Adam Wenner von Crailsheim*: Ein ganzt new Reysebuch von Prag auss biss gen Constantinopel. Nürnberg, 1622. 12, 18, 19, 20.; Ezenkívül *Louis Des Hayes kísérvőjének* leírása 1621-ből. *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621*. par Le Sr. D. C. Paris, 1624. 41.
48. *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. (MonHung VI.) Budapest, 1962. 52, 125, 144, 146, 161–162, 164, 165, 472–473. Istvánffy Miklós feljegyzései 1608 előtt.; *Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622. 232–233, 239.; Istvánffy 1576-ban járt Budán.
49. *Salamon Ferenc*: Két magyar diplomata a XVII. században. Pest, 1867.; Ezenkívül: *Mehmed Chalife* feljegyzései 1650–1665 között. Magyar fordításban közölve *Fekete L.*: Mehmed Chalife „Tárich”-ja az 1625–1664. évek eseményeiről. *HadtörtKözl* 1925. 410.; A 17. században élt *Vüdsudi Mehmed Ibnu-l-Abdul-Azisz* versének filológiai fordítása Mészáros Gyulától. *Sz* 1908.; *Christian von Wallsdorf* feljegyzése 1660-ból. *Tuerkischer Landstuertzer oder Neue Beschreibung der Fuernehmsten Türkischen Städte und Vestungen durch Ungarn . . .* 1664. S. 1., 3.
50. *Fekete L.*: Behrád Dimiski leírása Magyarországról. *HadtörtKözl* 31 (1930) évf. 1. skk. Buda leírása: 134.; Korabeli forrásművek: *Martin Zeiller*: Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn . . . Ulm, 1646. 199, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208.

- 209, 216, 223.; *Martin Zeiller—Johann Beza*: Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn . . . Leipzig. Kirchner christ. 1664. 166. Bonfinitől vett adatokat ismételt meg. Ungarisches Städt-Büchlein. Nürnberg, 1684. 106.; *G., Krekwitz*: Totius regni Hungariae . . . accurata descriptio. Franckfurt und Nürnberg, 1685. 541.; Der geschwinde Courier von der Hauptfestung Ofen in Nieder-Ungarn . . . Leipzig, 1686.; *S. Bizzeri*: Notizia particolare . . . Bologna, 1687. 156.; *M., Zeiler—A., Stübel*: Hungaria oder Neu-Vollständige Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn. Frankfurt—Leipzig, 1690. 687.
51. *Karácson Imre*: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Budapest, 1904. Akad. kiadó. „Török—magyarkori történelmi emlékek.” II. oszt. Török történetírók. III. köt. 239—242, 244.; *Evlia Cselebi*: Siyahat-náme (Utazások könyve). Konstantinápoly, 1897. Sajtó alá rendezte Ahmed Dzsevdet. A középső vár leírásából: 239.
52. *Hermann Egyed*: Budáról Belgrádba 1663-ban. Tolna vármegye múltjából. 7. sz. Pécs, 1943. 33.; *Heinrich Ottendorf* képes útleírása 1663-ból. 83—84.
53. *Auer János Ferdinánd* naplója 1664. Közzéteszi *Lukinich I.*: Magyarország török-kori történetének forrásai. I. Magy. Tört. Társ. Budapest, 1923. 120, 147, 148—150.; Korabeli forrásművek: *Christian Wallsdorf* von Neue Reisebeschreibung durch Ungarn Tracien und Egypten. H. n., 1664. 2—3.; *Christian Minsich*: Neue und kurtze Beschreibung des Königreichs Ungarns. Nürnberg, 1664. 247, 251.
54. *Paulus Tafferner*: Caesarea legatio, quam suscepit perfecitque Walterus S.R.S. Comes de Leslie. Wiennae, 1672. 174.; *P. Paul Tafernern* Keiserliche Botschaft an die Ottomanische Pforte . . . (Ford.: B.Z.v.W.) H. n., 1672. (W. Lesslie) 32, 34, 320, 336, 337, 338, 340.
55. *Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches, II. kiadás. III. 582. (Lambecius Lipót udvari könyvtáros jelentése Mátyás király könyvtárának megtekintése végett tett budai útjáról.); *Petrus Lambecius* feljegyzései 1666-ból. *P., Lambecius*: Commentatiorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Lib. IV. Vindobonae, 1669. 991—993. Lib. II. Cap. IX. De itinere Budensi. Közölve *Bél M.* Notitia Hungariae Novae. III. Vindobonae, 1737. 367—368.; Ezenkívül: *Jelentés* az 1669. évi július 20-i budai tűzvészről. Olasz fordításban: Vera e spaventosa relazione dell'incendio successo nella citta di Buda. Ronciglione, 1669. Bukarest, a Tört. Int. Könyvtára. (*A., Dumitrescu*: Deux hungarica inconnus. Magyar Könyvszemle 1961. 469.) Az eredeti jelentés Bécsben van.
56. Relations de plusieurs voyages faits en Hongrie . . . Paris, 1674. *Edward Brown*: A Brief account of some travels in Hungaria . . . London, 1673. 33. Német kiadása: Nürnberg, 1686. 93.; *Hans Jacob Amman* leírása 1678-ból. *H. J., Amman*: Reiss in das Gelobte Land. Zürich, 1678. 8.; Korabeli forrásmű: *Sigmund von Birken*: Der Donaustrand. Nürnberg, 1674. 64—66. Képe a 64. után.
57. *Giovanni Benaglia*: Relazione del viaggio fatto a Constantinopoli ecc. Roma, 1684. 23.; Korabeli forrásmű: *Giovanni Battista Chiarello*: Historia degli avvenimenti dell'armi imperiali contro a Ribelli et Otomani, successi negli armi 1683, 1685, 1686. Velence, 1687.

58. *Marsigli Alajos Ferdinánd* gróf Memorialéja és török térképei. BpR 9 (1906) 103; *Conte Luigi Fernando Marsigli*: Sullo stato militare dell'Impero Otomano. Haga, 1736.; Discorso intorno alla Libreria famosa di Buda. Közölve: *A. de Hevessy*: La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 56.; Korabeli forrásmű: *Bubics Zsigmond*: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Budavárának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Budapest, 1891.
59. *Simpliciano Bizozeri*: Notizia particolare . . . Bologna, 1687. 156.; *S. Bizozeri*: La sagra lega contro la potenza otomana. Milano, 1690. 181. Indice p. a. 2.; További korabeli forrásmű: *Han Pál Konrád*: Alt und Neu Pannonia. 1686.
60. *Jacobus Tollius*: Epistolae itinerariae. II. ed. Amsteledami, 1714. 198. Hilma, 1700.; *Andreas Pixner* leírása 1693-ból. *Andrae Pixneri Cibiniensis Transylvani apodemia ex Transylvania per Pannoniam . . . suscepta. Wittembergae, 1694. 66.*; *Kropf L.*: Chisull utazása hazánkban 1702-ben. Sz 37 (1903) 639. *Edmund Chisull* leírása 1702-ből; *Chisull E.*: Travels in Turkey and back to England. London, 1747. 109–111; *A bécsi Haditanács* 1714. évi, dec. 12-i értesítése a budai vár parancsnokának a budai palota lebontására vonatkozó császári rendeletről. Közölve: *Bánrévy Gy.*: A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt. TBM 1 (1932) 6.
61. *Simon Clements* feljegyzései 1715-ből. *Simon Clements*: A Journal of my Travails into Lower Hungary, Sclavonia, Croatia, Friuli, Carniola and Styria in Ye Year. 1715. fol. 13.b. (London, British Museum. Egerton gyűjt. Ms. 2167.) Kivonatos magyar fordítása: *Kropf L.*: Clements Simon utazása hazánkban 1715-ben. TörtSzle 1921. 121–123.
62. Letters of the Lady *Montaguy Wortley*, written during her travels. Paris, 1799. 1717. jan. 30. Pétervárad.; *Szamota I.*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1891. 450. Bevezető: 290. Magyar fordítása.
63. *Gerevich L.*: A budai várpalota története 1541-ig. BpMűeml I. 259–288.; *Gerevich L.*: A budai Vár feltárása – doktori disszertáció. MTA Könyvtára: kézirattár 2235. sz. 1–675.; *Gerevich L.*: A budai Vár feltárása. Budapest, 1966.
64. *Samuel Timon*: Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. II. Tyrnaviae, 1702. 2–3.; *S. Timon*: Novae Sinopseos Chronologicae. P. II.; *Bombardi Michael*: Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. 48. Második kiadás: Viennae, 1750. 199, 221–222.; *M. Bél*: Adparatus ad historiam Hungariae. Pozsony, 1735. *M. Bél*: Notitia Hungariae Novae Historici geographico . . . Bécs, 1737. III. 190–191, 223–228.; További korabeli forrásművek *Gabriele Szerdahelyi*: Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum chorographia . . . Kassa, 1722. 102–106.; *Johann Georg Keyssler*: Neueste Reise. (1723) Hannover, 1741. II. 1029.; *Joan Szegedi*: Cerographia Hungariae . . . Tyrnaviae: Academia. 1734.
65. *Zoltán J.*: A barokk Pest-Buda élete. Budapest, 1963. 253. A Főv. Szabó Ervin könyvt. kiad.; Fontos korabeli forrásművek még: *Acta Jesuitica Bud.*: Orsz. Lvt., Historia Collegii Bud. S. J. és Historia Collegii Szécséniani Clericorum Budae fundati et Convictus pro educanda saeculari Juventute ibidem constituti. Ab anno 1687-usque 1714.; Széchenyi Könyvtár: Historia Societatis Jesu Budae. Kézirat.

Fol. lat. 3440.; *Simpertus*: Diarium oder ausfuerliche curiose Reiss-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von der wieder zurueck in Teutschland . . . dess . . . Wolfgang, Grafens zu oettingen . . . als . . . Gross-Botschafter den 20. Octob. An 1701. den 1701. den 29. Jan . . . vollendet. Beschrieben von . . . Augspurg bey Georg Schlueter Buehl. 1701. 359.

66. *Schier Xistus*: Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvinu ortu, lapsu, interitu et reliquiis. Vindobonae, 1766. 5–10.; Schier tévedéseire vonatkozóan lásd *Clauderné Vladár M.*: A Várszínház története. TBM 10 (1943) 163–164.; *Schier Xistus*: Buda sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774. p. 84–90.; További korabeli forrásművek: *Pococke Richard*: A description of the East and some other Countries. Vol. II. Part. II. London, 1745. II. köt., II. rész. 248. Német kiadása: Beschreibung des Morgenlandes und einiger anderer Laender. Erlangen, III. Theil. 1755. 365.; *Schwandtner* II. 144, 282. *Johann Georg Schwandtner*: Scriptorum . . . Regis Vngariae Matthiae nuptiae, et coronatio Reginae . . . a Palatini Comitum Legato diligenter descripta . . . 519–527.; *Karl Gottfried Windisch*: Politisch geographisch und historische Beschreibung des Königreichs Ungarn. Pressburg: Löwe. 1772.; *Stephanus Schönwisner*: De ruderibus Laconici Caldariiue Romani et . . . aliis monumentis in silo Budensi . . . repertis. Buda: Egypt. nyom. 1778.; *Karl Gottfried Windisch*: Geographiae des Königreichs Ungarn. 1–2. Th. Pressburg: Löwe. 1780.; *Bernouilli Johann*: Sammlung kurzer Reisebeschreibung . . . (Gottfried von Rotenstein). Berlin, 1783. IX. 248.; *Johann Hermann Dielhelm*: Antiquarius des Donaustroms . . . Frankfurt, 1785. 600, 601–604, 606.; *J. M., Korabinsky*: Geographisch-Historisches und Produktenlexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. 490.
67. Megjelent: I. 286–327, 328, 330, 332, 333.; További korabeli források: Magyar Kurir, 1787: 145, 396. 1790: 553 és 1480. után 1, 3, 6. Buda Vára 's Városának leírása. In: Mindenés gyűjtemény II. negyed. Komárom, 1789. 291, 292, 294, 297.; Hadi és más nevezetes történetek. II. szakasz. Bécs, 1790. 289, 319, 320, 336, 337. skk.; *Yrumberry Charles Marie* comte de Salaberry: Uoyage a Constantinople en Italie et aux îles de l'Archipel par l'Allemagne et la Hongrie. Paris, Maradan. 1799. 331.
68. Korabeli forrásművek: *Domenico Sestini*: Viaggio curioso-scientifico-antiquario. (1780) Firenze, 1815. 151–152.; *Dániel Kmeth*: A „Tsillag-vizsgálat” Szerzeménye Budán. TudGyűjt 6 (1817) 139–141.; *Mednyánszky*: Iter Budense (1604). Archiv für Geographie, Historiae, Staats- und Kriegskunst. 10 (1819) 178–179.; *H. A.*: Rövid Értekezés egy hídvárrul . . . TudGyűjt 3 (1820) 19.; *F. Schams*: 1821: 10, 12, 50–51, 152. 1822: 21, 25, 68, 80, 102, 103, 159–161, 186–224, 282–290, 353, 410.
69. Ezenkívül: Magyar szorgalom és mesterségek történeti rajzolatja Corvin Mátyás alatt. In: Honművész, 1833. 116–118.; Budai Várkastély. In: Hasznos multságok. Pest, 1837. II. 49–51.
70. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 29.; *Pothratzky J.*: A' Budai Palotáról. TudGyűjt 12 (1826) 74–87.; *J[ankovich M]* Budai Várban talált régi gazdag sírbóltról és benne hihetőleg

- helyezettett Katalin királyné Podiebrad leánya teteméről. TudGyűjt. 9 (1827) II. köt. 42–61.; *Franz Tschischka*: Kunst und Alterthum in dem österreichischen Kaiserstaate. Bécs, 1836. 278.; *Graf Johann Mailáth*: Ofen und das Königsschloss. In: Pester Tageblatt. 1839. 1119–1122, 1127–1129.; *Pittoresker Souvenir an die Schönsten der Donau in Ungarn von Theben bis Golumbacz . . .* R. Alt., Thomas Ender u. C. Klette. Pest, 1842.; *Jászay P.*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 17.; *Eötvös J.*: Magyarország 1514-ben. Pest, 1847. 7–8, 58–62, 78–80.; *Vahot I.*: Budavár Mátyás király idejében. In: Magyarország képekben. Szerk. Kubinyi F.–Vahot I. I. Pest, 1853. 22–23.
71. *Haeuffler*: 10–11, 19, 21, 26, 27, 50, 51, 59, 93, 97, 119, 125. Kép a 19. o. előtt és az 50. o. után. – *Topographische . . .* 282–284.; További korabeli forrásművek: *J. Némedy*: Die Belagerung des Festung Ofen in den Jahren 1686 und 1849. Pest, 1853.; A budai királyi várpalota. VasUjs 1855. 242, 245.; *Hunfalvy J.*: A királyi várpalota Budán. Greguss Ágost és Hunfalvy János szerk.: Család könyve. Pest, 1856.; *J. Hunfalvy*: Pesth und Ofen nebst Umgegend. Pest, 1859. 31, 34–37, 53–56, 104–113, 114, 123–124. Képek a 102, 104. o. után; *Remellay G.*: A művészetek és tudományok Mátyás korában. In: Délibáb, 1858. 241–242.; *Remellay G.*: A mai budai királyi palota s a régi királyi paloták. In: Magyarország és a Nagyvilág I. 1865. 10. sz. 146–149.
72. IV. 7, 9, 122–126, 130–138, 139, 142, 143 stb.; További korabeli publikációk: *Knausz N.*: A budai királyi várpalota kápolnája. Pest, 1862. 6–31.; *Rupp J.*: Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. ArchKözl 5 (1865) 49; *M. V. A.* A budai városház. VasUjs 1865. 348.; *M. V.*: Szent János temploma Budán. (Várórség–Garnison-templom) VasUjs 1865. 385–386.; *M. V.*: Mátyás király temploma Budán. VasUjs 1865. 661–662.; A budai királyi palota. VasUjs 1866. 76–77. képe: 76.; *T. Gettinger*: Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen und deren Umgebungen. Pest, 1866. 2, 30, 32–33. Képe a címloldalon és 31, 32.
73. *Arányi L.*: Az emléktáblák és a régi műemlékek kijavítása. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1863. szept. 19–26-án Pesten tartott IX. nagygyűlésének történeti vázlatja és műemlékei. Szerk.: Szabó J. Pest, 1864. 129–131.; A budai emléktáblák ügyében. VasUjs 1866. 30.; A budavári csonkatornyot . . . VasUjs 1869. 470.; Korabeli publikációk: A királyi palota . . . ArchÉrt 7 (1873) 264.; A királyi várkert és a budai Dunapart átalakítása. VasUjs 1874. 38.; *Ballagi A.*: Legrégibb műemlékeink a keresztény korból. Sz 1877. 247.; *Arányi L.*: Általános jelentés a pestmegyei, pilisi és váci járások műemléki (nem különben egyéb régészeti) adatok dolgában. ArchKözl 1877. II. füz. 4. – A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom. VasUjs 1879. 86. old. Képek.
74. Korabeli publikációk: *Bubics Zs.*: Magyarországi váraknak és városoknak a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Budapest, 1880. IV., VI., VII. 2–13, 94, 95, 97, 101, 102, 103. Képe a 4. old. után. A budai királyi palota megnagyobbításáról . . . VI. 1880. 473.; A budai várkert épületei. VasUjs 1881. 359–362. Képpel.; *P. Szathmáry K.*: Mátyás király tudományos és művészi köre.

In: Koszorú 1880. IV. 363.; *Csánky D.*: I. Mátyás udvara. Sz. 17. (1883) 565, 760–776.; *Bobula J.*: A királyi várpalota Budán. VasUjs 1885. 222. Képe: 220–221. *Ormós Zs.*: Művelődési adatok Mátyás király korszakából. Régészeti és Történelmi Értesítő. I. Temesvár. 1885. 190–192.; *F. von Zieglauer*: Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686. Innsbruck, 1886.; *Havas S.*: A budai vár falai és bástyáinak leásatása. ArchÉrt 7 (1887) 287.; A budai várpalota a közel jövőben. VasUjs 1888. 141–142. Képe: 140–141.

75. Fontos egykorú publikációk: Mátyás templomának restaurációja. ArchÉrt 1873. 69–70.; A budavári Mátyás templom restaurációja. Sz 1873. 730–731.; Vegyes közlések. Sz. 1873. 223, 659.; *Schulek F.*: Jelentés a boldogságos Szűzhöz címzett budavári plébániánál eszközölt kutatásokról. ArchÉrt 1874. 227–240.; Kutatások a budai főtemplom körül. VasUjs 1874. 458–459.; *Némethy L.*: A budavári főtemplom kincsei. ArchÉrt 1884. 208–227. *Csánky D.*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. 6.; *Fraknoi V.*: Mátyás király élete. Budapest, 1890. 78.; *Neuwirth J.*: Die Kunstblüte Ungarns unter Matthias Corvinus. (Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Österreich–Ungarn.) Hgg. von A. Ilg. Wien, 1893. 133 und ff.; *Nemes A.*: A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom története és leírása. 1893.; *Schulek F.*: A budavári főegyház környékének rendezése és Szent István király emlékének kérdése. MMÉEK 1894. 309–321.; *Gömöri Havas S.*: A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főegyház. BpR 5 (1897) 15–42.
76. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 29.; További korabeli publikációk: *Kovács D.*: A király otthona. VasUjs 1892. 450. Képek: 450, 452, 453.; *Pasteiner Gy.*: Az építészet I. Mátyás alatt. Akadémiai Értesítő. 3 (1892) 50, 51, 52, 53.; Budapesti Szemle 73 (1893) I. 19.; *Pasteiner Gy.*: Az építés Budapesten. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. IX. Rész. Magyarország. III. Budapest, 1893. 92–94.; *Ujhegyi B.*: Budavár keletkezése és hadtörténelmi múltja. Temesvár, 1892.; *Gracza Gy.*: Az 1848–49-i magyar szabadságharc története. Budapest, 1894. Képek: 360–361. *Stephanie A.*: A budai királyi palota, a pozsonyi és dévényi várak a múltban. HadtörtKözl 1896. 378–384, rekonstrukciós alaprajzzal; *Szendrei J.*: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896. 284. Közli Stephanie rekonstrukcióját.; Mátyás király palotájának alapfalai. VasUjs 1897. 156.; A királyi várpalota építése. VasUjs 1897. 193–194. Képe: 193. és 200.; Mátyás király palotájának maradványai a budai várban. VasUjs 1897. 308–309.; Mátyás király lovagtermét . . . Sz 31 (1897) 660.; *Pulszky F.*: Magyarország archaeológiája. II. Budapest, 1897. 236–237.; *Éber L.*: Magyarhoni kora renaissance emlékek a Nemzeti Múzeumban. ArchÉrt 1898. 196–197.; *Tarczay Gy.*: A budai várpalota. Magyar Székesfőváros. 1 (1898) I. sz. 4–6.; *Tarczay Gy.*: Kutatásaim Bolognában Mátyás király palotájának tervei után. In: Egyetértés 1898. 247. sz. szept. 7.; A királyi palota új része. VasUjs 1898. 21–22. Képe: 21, 22, 28.; Az új királyi palota. VasUjs 1899. 749–750.; *Lehmann F.*: A budai királyi paloták. Budapest, 1900. 5–88.; *Hauszmann A.*: A magyar iparművészet főpróbája. Magyar Iparművészet 3 (1900)

- 104–109. Képek: 94, 95, 98, 99, 106, 107, 110, 111, 114, 310.; *Hauszmann A.*: A kir. vár építésének története. MMÉEK 34 (1900) 217–238, 242–260.; *Hauszmann A.*: A budai királyi vár Szent István terme. VasUjs 1900 265–266. Képek: 264–267.; A királyi palota újjáépítése. VasUjs 1900. 409–410. Képek: 409–413.; *C. von Fabriczy*: Giovanni Dalmata. Jahrbuch der k. Preussischen Kunstsammlungen. 22 (1901) 230–231, 236.
77. Fontosabb korabeli publikációk: *Divald K.*: A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Budapest, 1901. 12, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 58, 72, 75, 94, 102.; *Pasteiner Gy.*: Az építészet Mátyás király alatt. (kivonat egy nagyobb tanulmányból) – Mátyás király emlékkönyv. Szerkesztette Márki Sándor. Budapest, 1902. 258–266.
78. *Divald K.*: A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában. MMÉEK 35 (1901) 317, 321, 323, 324, 331, 369, 379.; Továbbá fontos részfeldolgozási eredményeket tartalmaznak még: *Hegyi J.*: Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 89, 90, 91.; A budai királyi várpalota. VasUjs 1903. 575, 22, 23.; *N.N.*: A budai királyi vár. VasUjs 1903. 575, 576, 590. Képek. *Peisner I.*: Budapest a XVIII. században. Budapest, 1900. 8, 10, 11, 14, 15, 23, 26, 105, 107, 143, 144, 184.; *Hauszmann A.*: A királyi Vár belső kiképzése és iparművészeti felszerelése. Miparm 6 (1903) 161–180.; *Éber L.*: Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. BpR 8 (1904) 62–63.; *Szendrei J.*: A budavári domonkos templom kiásatása. ArchÉrt Uj Folyam. 22 (1902) 395–400.; *Takáts S.*: A budai várkápolna régi kincseiről. ArchÉrt Uj Folyam. 23 (1903) 173–179.; *Csánky D.*: Mátyás király mint városépítő. Sz 38 (1904) 299–300, 303.; *Forster Gy.*: A budavári Halászbástya és a domonkos szerzetesek templomának romjai. In: Magyarország Műemlékei I. Budapest, 1905.; *Nemes M.*: Budapest művészi régiségei. (A budai részekben) Jövendő. 4 (1906) jún. 5–7.; *Nemes M.*: Budapest művészi szépségei. A Halászbástyán és a Mátyás-templomban. Jövendő. 4 (1906) ápr. 49–55.; *Éber L.*: A domonkosrendiek budavári templomának maradványai. BpR 9 (1906) 206–208.; *Littke A.*: Buda-Pest a török uralom korában. Budapest, 1908. 8–12.
79. Sz 38 (1904) 299–300, 303. old. Fontos további korabeli publikációk: A budai Várpalota. VasUjs 1907. 21–22. Képek: 21, 22, 24, 25, 28.; *Szendrei J.*: Magyarország középkori várai. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 2 (1908) 193–195.; *Pór A.*: Nagy Lajos királyi építőmestere. Sz 43 (1908) 753–754.; *Hauszmann A.*: A magyar királyi vár. Budapest, 1912.; *Fógel J.*: II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 30–31.; *Lorenz A.*: A középkori Budavára. VasUjs 1914. 412.; *L. Beltrami*: Vita di Aristotele di Bologna. Milano, 1912.; *Fógel J.*: II. Lajos udvara. Budapest, 1917. 4–5.; *Lux K.*: A budai királyi vár képe I. Mátyás korában. MMÉEK 1917. 273–281.; *Lux K.*: A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1920.; *Lechner J.*: A régi Pest és Buda. Budapest, 1922. 12–13. (Monumenta Hungariae Technica. I.); *Balogh J.*: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak a történetéhez. ArchÉrt 50 (1926) 197.; *Balogh J.*: Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak a történetéhez. Budapest, 1928. 20–21.; *Balogh J.*: Ujabb

- adatok Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak a történetéhez. ArchÉrt 43 (1929) 274, 278.; *Lechner J.*: Képek Buda és Pest fejlődésének történetéből. MMÉEK 52 (1918) 154, 155, 159. Képek: 154, 157, 158.; *D. Csánki*: La corte di Mattia Corvino. Corvina. I. 1921. 35, 37, 39, 46. Képek a 40. után.
80. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 29.
81. Lásd még: *Kremmer D.*: Pest-Budát ábrázoló német metszetek. BpR 10 (1923) 87–99, 108, 114. old. Képek a 93, 95, 96, 97, 99.
82. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 30.
83. *Tarjányi S.–Szilágyi J.–Nagy T.–Lócsy E.–Kubinyi A.–Seenger E.*: A Budapesti Történeti Múzeum 75 éve. TBM 16 (1964) 7–11.
84. Valamivel későbbi, de ugyanezen évtizedből származó publikációk: *Horváth H.*: A hajdani királyi Vár. A Műgyűjtő 1 (1927) 94–96. Képek: 94, 96.; *Kelényi B. O.*: A Pázmány Péter tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. (Pest-budai emléklapok.) Hist. 1928 58–62. Kép: 59.; *D. Frey*: Csepel sziget térképe 1728-ból. ArchÉrt 43 (1928) 162–165. Kép: 161.; *Mesterházy J.*: A budavári királyi palota hajdan és most. Budapest, 1929. 3–40. 37 képpel.; *Gerevich T.*: Die Baukunst der Barockzeit in Ungarn. A Műgyűjtő 4 (1930) 229.; *Rados J.*: Budapest városépítésének története. Budapest, 1928. 8–9.; *Horváth H.*: Zsinati kultúra és lovagvilág. Napkelet 1930. 519.; *Péter A.*: A magyar művészet története. I. Budapest, 1930. 172, 177.; *Schultheisz V.-né*: A budavári Szilágyi Erzsébet leánygimnáziumnak épületének és helyének története. Budapest, 1926. 13. A Bp. Szföv. I. ker. nyilv. közs. felsőbb leányiskola, Szilágyi Erzsébet leánygimnázium Értesítője. 1925–26. évf. Közzétette Hollósy Béla. Ezt folytatta később *Schultheisz V.-né Weichhart G.*: Budavár elfeledett kútja. MűVéd 11 (1967) 94–97.; *Szalay Gy.*: A Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium története 1687–1937. Budapest, 1937, 23, 26.; Értékes építéstörténeti adatokat közöl.; *Gárdonyi A.*: A budavári domonkosrendi templom pusztulása. Kultura 1929. jan. 139–140.; *Rokken F.*: A budavári Szent Miklós torony. Hist. 1929. jan. 141.; *Szőnyi O.*: Leletek a budavári Helyőrségi Templomban. Hist. 1929. nov. 10–11.; *Szügyi E.*: Emlék Budavárából. Budapest, 1930. 144.; *Genthon I.*: Budapest múltja és művészete. Budapest, 1932. 23–24, 31–33. (Magyar Szemle Kincsestára. 50. sz.); *Genthon I.*: A középkori Buda. Napkelet 1933. 41.
85. Írásműveinek jegyzékét Kelényi B. Ottó állította össze: *Horváth H.*: Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok c. könyvének függelékében. Budapest, 1944. 242–246.
86. A szerzőnek a budai Várra vonatkozó, fontos budavári adatokat is tartalmazó monográfiái, a „Budai Szent Anna templom” és „A budapesti központi városháza” gondosan kiérlelt, szabatos leírással világítják meg a 18. századi Pest-Buda életének minden, művészettörténeti szempontból számottevő mozzanatát.; *Schoen A.*: A budavári Szentháromság szobor emlék. Budapest, 1918.; *Schoen A.*: Emlékezés a klarisszák budavári és a ferencesek pesti templomára. Budapest, 1943.
87. *Kapossy J.*: A magyar királyi udvari kamara építészei Mária Terézia és II. József korában. Sz 56–57 (1923/1924) 591, 593, 594, 595, 597, 609.; *Kapossy J.*: F. A.

- Hillebrandt. Budapest, 1924. 9, 12–13, 19.; *Kapossy J.*: Mária Terézia budavári királyi palotájának tervező mestere. *ArchÉrt* 42 (1928) 166–187.; *Kapossy J.*: Még egyszer a királyi vár tervező mesteréről. *MűvÉrt* 1953. 123–130.
88. Ennek az időszaknak további fontos publikációi: *J. Fleischer*: Das Kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in dem Staatlichen Archiv Wiens von 1705– bis 1790. Wien, 1932. 11, 12, 38, 112, 118, 120, 121, 122, 123, 132, 133, 145, 150, 184.; *Balogh J.*: A renaissance építészet Magyarországon. *MMűv* 9 (1933) 23.; *F. Banfi*: Giovanni da Trau, detto il Dalmata, Archivio Storico per la Dalmazia. Anno VIII. Vol. XV. Róma, 1933. 286.; *J. Balogh*: Uno sconosciuto scultore italiano presso Mattia Corvino. *Rivista d'Arte*. 15 (1933) 273, 279.; *E. Schaffran*: Mattia Corvino Re dell' Ungheria ed i suoi rapporti col rinascimento italiano. *Rivista d'Arte*. 15 (1933) 199.; *Uxa J.*: A budavári királyi kápolna s a „M. kir. udvari és várplébánia” története. Budapest, 1934.; *L. A. Maggiorotti–F. Banfi*: Le fortificazioni di Buda e di Pest e gli architetti-militari italiani. Róma, 1934. 3–92.; *L. A. Maggiorotti*: A hadiépítészet Magyarország történetében. *HadtörtKözl* 36 (1935) 14.; *V. Bierbauer*: The Castle of Buda in the middle ages. *The Hungarian Quarterly*. 2 (1936) 255–260. 2 képpel.; *F. Banfi*: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. *TBM* 15 (1936) 103, 104, 105–112.; *C. Budinis*: Gli artisti Italiani in Ungheria. Róma, 1936.; *Kampis A.*: A középkori Budapest, *Mszle* 1936. 39.; *Bierbauer V.*: A magyar építészet története. Budapest, 1937. 110–113, 114–119.; *Banfi F.*: Pigafetta Marcantonio. *HadtörtKözl* 37 (1936) 66–67, 71–72. *Gyalóky J.*: Olasz várépítők Magyarországon, a XVI–XVII. században. *MSzle* 30 (1937) 288–289.; *Rapaics R.*: Magyar várkertek. *MSzle* 34 (1938) 167–168, 169, 170, 172. *E. Horváth*: Il rinascimento in Ungheria. Róma, 1939. 55, 57, 62, 63.; *Mesterházy J.*: Budavár Zsigmondkori emlékei. *Napkelet* 1940. 198–202.; *Koltay-Kastner J.*: Olasz–magyar művelődési kapcsolatok. Budapest, 1941. 27, 39. (Magyar Szemle Kincsestára. 132. sz.); *Dercsényi D.*: Nagy Lajos kora. Budapest, 1941. 96. *Gerevich T.*: A művészetpártoló Mátyás király. *Budapesti Szemle* 262 (1942) 249.; *Gerevich T.*: Korvin Mátyás művészeti politikája. *Szépművészet* 1942. 97.; *T. Gerevich*: Il mecenatismo di Mattia Corvino. *Corvina. Nuova serie*. 5 (1942) 116, 127, 129.; *Voit P.*: Régi magyar otthonok. Budapest, 1943. 93, 101, 108, 137, 262, 309. *Képek*: 212, 269.; *Zádor A.–Rados J.*: A klasszicizmus építésze Magyarországon. Budapest, 1943. 19, 208, 210.; *Gárdonyi A.*: A hétszázéves Budapest. Budapest, 1943. *P.*; *Romano*: Le relazioni politiche e culturali tra l'Italia e l'Ungheria, durante il regno di Mattia Corvino. *Emporium* 49 (1943) (Bergamo) 206, 212.; *Nemes A.*: Adalékok a budavári főtemplom történetéhez. Budapest, 1932. 36.; *Horváth H.*: A középkori Pest-Budának helyszínen maradt emlékei. *MMűv* 1932. 288–354.; *N.N.*: Budavári törökpincék. *Budavára*. 2 (1936) 1. sz. 1. *Csemegi J.*: A Szent Miklósról nevezett budavári dominikánus templom. *Történetírás* 1 (1937) 489–497. XXXIV–XXXVIII. képtáblák.; *Paulinyi O.*: A m. kir. belügyminisztérium budai, várbeli székházának története. *TBM* 6 (1938) 16.; *Schauhsek J.*: Középkori lakóházak maradványai a budai Várban. *Techn* 21 (1940)

- 114–116, 173–179.; *Lux G.*: Adalékok a budavári Szent Miklós torony építészettörténetéhez. *Techn* 21 (1940).; *M. Takács M.*: A budavári Mátyás templom. Budapest. 1940. 77.; *Csányi K.*–*Lux G.*: A budavári Mária Magdolna templom, Helyőrségi templom és tornya. *Techn* 24 (1943) 310–316. *Gerő L.*: Ujabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. *BpR* 13 (1943) 295–318.
89. Az előtte megjelent, említésre méltó publikációk: *Genthon I.*: Budapest legrégebbi ábrázolása. Budapest 1 (1945) 5. sz.; *Kisléghi Nagy I.*–*Pogány F.*: A budai Vár. *TérForm* 1946. 150.; *Kisléghi Nagy I.*–*Pogány F.*: Műemlékvédelem a háború utáni városrendezésben. *TérForm* 1947. 36, 37.; *Gárdonyi A.*: A középkori Buda határai. *BpR* 14 (1945) 379–392.; *Radnai L.*: A budavári Szent Miklós torony környékének rendezése. *TérForm* 1947. 286.; *Balogh J.*: Tárház és Bibliotheca a budavári királyi várban. *Antiquitas Hungarica* 2 (1948) 205–208.
90. A vita az alábbi cikkekben és értekezésekben folyt le: *Gerevich L.*: Castrum Budense. *ArchÉrt* 79 (1952) 150–165.; *Gerevich L.*–*Seitl K.*–*Holl I.*: Megjegyzések a budai Vár XIII. századi építéstörténetéhez. *MűÉrt* 1953. 210–218.; *Bártfai Szabó L.*: Hol állott a királyi palota? *MűÉrt* 1953. 219–220.; *Zolnay L.*: Még egy szó a budavári XIII–XIV. századi királyi szálláshely hollétéről és a déli palota építése időpontjáról. *MűÉrt* 1953. 204–209.; Ugyanez időben megjelent más tárgyú publikációk: *Imrényi I.*: A Bécsikapu-tér 7. sz. épület története. *MagyÉpműv* 2 (1953) 117–120.; *Patek E.*–*Seitl K.*: A budavári középkori ásatások. *Múzeumi Híradó*. 1953. 13–16. *Rados J.*: Műemlékjellegű épület helyreállítása a Várban. *MagyÉpműv* 1 (1952) 20–23.
91. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 30.; *Dercsényi D.*: Magyar Műemlékvédelem a felszabadulás után. *MűÉrt* 1952. 147, 149–150. *Balogh J.*: A budai királyi várpalota rekonstrukciója a történeti források alapján. *MűÉrt* 1952. 29–41. Képek: 31, 34–39.; *Balogh J.*: A magyar renaissance építészet. Budapest, 1952. (Mérnöki Továbbképző Intézet előadássorozata. M. 37) 5–8.; *Huszár L.*: A várásatások érem-anyaga. *ArchÉrt* 79 (1952) 179–201.; *Bertalan V.-né*: Budavári majolika padlótegla. *ArchÉrt* 79 (1952) 186–189.; *Holl I.*: Használati és díszkerámia a budai várpalotából. *ArchÉrt* 79 (1952) 179–185.; *Seitl K.*: A vári ásatások néhány műszaki vonatkozású kérdése. *ArchÉrt* 79 (1952) 171–178.; *Balogh J.*: A magyar renaissance építészet. Budapest, 1953. 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 20.; *Borsos B.*–*Pogány F.*: A Vár szerepe Budapest városképében. *MagyÉpműv* 3 (1954) 36, 40, 42, 43.; *Czagány I.*: A budapesti I. ker. XI. Ince pápa tér 4. sz. épületén végzett műemléki kutatások eredményei. *MűÉrt* 1954. 279–302.; *Gerő L.*: A budai Vár helyreállításának műemléki problémái. *Építészettörténeti és elméleti közlemények* 1 (1953) 39–51.; *Gerevich L.*: A budai szobrászat és a prágai Parler műhely. *Művészettörténeti Tanulmányok*. Budapest. 1954. 57–63. (A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1953.); *Csemege J.*: A középkori építészet szerkesztési módszerei. Uo. 21–22, 50–53.; *Gerevich L.*: A középkori régészet-kutatás néhány módszertani problémája és a budavári ásatások. *M. Tud. Akad. régészeti konferenciája*. 1955. okt. 3–10. – *M. Tud. Akad. Társ.-Tört. Tud. Osztályának Közl.* 7 (1956) 344–

- 345.; *Dabrowsky J.*: A krakkói és a magyar renaissance kapcsolatai. *MűvÉrt* 5 (1956) 34.; *Nagy E.*: Zsigmond király budavári Friss palotája. *BpR* 16 (1955) 105–133.
92. *Huszár L.*: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 1958. 1–231. és XIII. képtábla.; *K. Mollay*: Das Ofner Stadtrecht. Budapest, 1959. 1–205. és regiszterek.
93. *MagyÉpműv* 3 (1954)
94. Részletekbe menő, analitikus kritikáját Voit P. készítette el a *BpMűeml* I. ismertetőjében: *MűvÉrt* 5 (1956) 213–216.; *Pogány F.*–*Horler M.*: A műemléki topográfiai módszeréről. *MűvÉrt* 4 (1956) 311–313.
95. Voit P.: A budai várpalota interieurjei. *BpR* 16 (1955) 211–241.; *Várnai D.*: A budai várpalota középkori kőfaragójelei. *BpR* 16 (1955) 325–361.; *Várnai D.*: Budavári középkori boltozatok bordáinak formái fejlődése. *BpR* 16 (1955) 363–371.; *Gerevich L.*: Buda szerepe a magyarországi gótikus építészetben és az európai stílusáramlatokban *BpR* 17 (1956) 45–62.; *Voit P.*–*Holl I.*: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye. *BpR* 17 (1956) 73–139.; *Huszár L.*: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *BpR* 17 (1956) 197–233.; *Gerő Gy.*: Adatok a budai vár törökkori építészetéhez. A Fehérvári rondella építéstörténete. *BpR* 17 (1956) 261–277.; *Zakariás G. S.*: Adatok a budavári kutak történetéhez. *BpR* 17 (1956) 299–323.; *Holl I.*: Középkori kályhacsempék Magyarországon. I. *BpR* 18 (1958) 211–279.; *Huszár L.*: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. II. *BpR* 18 (1958) 449–453.; *Seitl K.*–*Gerő Gy.*–*Nagy E.*–*Bertalan V. né.*–*Lócsy E.*–*Horler F.*–*Feuerné Tóth R.*–*Hollné Gyürky K.*: A budai Vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. *BpR* 18 (1958) 301–365.; Itt jegyezzük meg, hogy a Múzeumi füzetek sorozatban ugyan ez idő alatt, 1955-ben jelent meg a *Mihály I.*–*Lócsy E.*–*Holl I.*: A középkori Buda és Pest c. ismertető. A Képzőművészeti Alap kiadásában megjelenő „Műemlékeink” füzetkiadvány-sorozatban az első budavári témájú kiadvány 1961-ben *Lócsy E.*: A budavári Hess András tér c. tanulmánya volt. A vele kapcsolatos sajtóvita: *Czagány I.*: Lócsy Erzsébet, A budavári Hess András tér. Műemlékeink sorozat 40. füzet. *MűVéd* 6 (1962) 47–48. *Lócsy E.*: Megjegyzések egy könyvismertetéshez. *MűVéd* 6 (1962) 183–185. *Czagány I.*: Reflexió a „Megjegyzések egy könyvismertetéshez” *MűVéd* 7 (1963) 190–192.; *Czagány I.*: A budavári Miklós torony keletkezésének datálási kérdése. *MűVéd* 11 (1967) 255.
96. *Gerevich L.*: Középeurópai építőpáholy a XIV. században. 1957. okt. 24-én az Építészettörténeti és műemlékvédelmi konferencián tartott előadás.; *Gerevich L.*: Mitteleuropäische Bauhütten und die Spätgotik. *Acta Historiae Artium* 5 (1958) 241–282.; *Gerevich L.*: Közép-európai királyi műhelyek a XIV. században és a későgótika. Építés és Közlekedéstudományi Közlemények 2 (1959) 491–534.; *Feuerné Tóth R.*: Gótikus kőfaragó műhely Mátyás korában. *BpR* 18 (1958) 365–379.; *Czagány I.* cikksorozata: *BpR* 19 (1959) 35–56. old. és *BpR* 21 (1964) 267–285.; *Czagány I.* egyéb művei: A budavári gótika építészeti tipológiája. I. (Félköríves záradéku ülőfülkék) *BpR* 20 (1963) 85–105.; A budavári középkori lakó-

- házak fődémszerkezetei. MűVéd 6 (1962) 232–236.; A Budavári Palota barokk homlokzatának helyreállítása. MűVéd 6 (1963) 212–219.; Korábban *Gerő L.*: Építészeti műemlékek feltárása és helyreállítása, védelme. Budapest, 1958. 358–359.; Majd *Balogh J.*: Ercole de Roberti a Buda. Acta Historiae Artium 6 (1959) 279–291.
97. Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézményei. BpR 19 (1959) 57–99.; Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. TBM 14 (1961) 147–161.
98. A törökkori Király fürdő. I. BpR 18 (1958) 587–601.; Hol állott a budai Kücsükdzsámi? BpR 19 (1959) 215–221.; A törökkori Király fürdő. II. BpR 20 (1963) 137–155.; Adatok a budavári Szent Mihály kápolna topográfiájához. BpR 21 (1964) 389–393.
99. A XII–XIV. századi budai királyi palotáról. Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1961. (Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1959–1960). 7–64.; Buda középkori vízművei. Történelmi Szemle. 1961. 16–55.; „Opus castris Budensis”: a XIII. századi budai Vár kialakulása. TBM 15 (1963) 43–98.; A középkori budavári Szent László és Szent Mihály kápolna (Adatok a Nagyboldogasszony templom déli oldalkápolnáinak történetéhez.) BpR 21 (1964) 375.
100. Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. I. BpR 21 (1964) 191–211.
101. A budapesti I. ker. XI. Ince pápa tér 4. sz. épületen végzett műemléki kutatások eredményei. MűÉrt 1954. 279–302.; A budavári Uri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása. BpR 19 (1959) 373–402.; Patikamúzeum a budavári volt „Arany Sas” gyógyszerertárban. MűVéd 11 (1967) 173–179.; A budavári „Arany Sas” gyógyszerertár. Gyógyszerészet. 12 (1968) febr. 2. sz. 56–61.; A budavári „Arany Sas” patika. Orvostörténeti Közlemények. 1968. (Communicationes de historia artis medicinae) 44. sz. 53–82.; Angol, francia, német és orosz nyelven: Therapia Hungarica 1 (1969) 17–18. sz.
102. BpR 19 (1959) 301–302.
103. Országház utca 5., Országház utca 20., Uri utca 18., Uri utca 40. BpR 19 (1959) 304, 307–308, 329, 349–354.; Fortuna utca 4., Táncsics utca 20., Uri utca 30. BpR 20 (1963) 489, 503, 519–523.
104. Országház utca 7., Országház utca 16., Uri utca 20., Uri utca 36. BpR 19 (1959) 306, 333–334, 341–342.; Szentháromság utca 9., Szentháromság utca 11. BpR 20 (1963) 500, 501–503.
105. Dísz tér 11., Fortuna utca 12., Tárnok utca 18., Uri utca 6., Uri utca 8., Uri utca 24., Uri utca 47. Uri utca 52. BpR 19 (1959) 302, 303, 318–324, 334, 355, 364.; Uri utca 4., Uri utca 26–28. BpR 20 (1963) 503–519.
106. Szentháromság utca 5., Uri utca 19., Uri utca 37., Uri utca 48–50. BpR 19 (1959) 308–316, 330–333, 342–349, 357–364.; Szentháromság tér 7., Szentháromság tér 8., Uri utca 41. BpR 20 (1963) 494–498, 523–524.
107. Szentháromság utca 7., Uri utca 17., Uri utca 29. BpR 19 (1959) 316–318, 326–329, 334–336.; Fortuna utca 21., Táncsics utca 24. BpR 20 (1963) 489–494.

108. Uri utca 34. Uri utca 43. BpR 19 (1959) 336–337, 355.; Szentháromság utca 3. BpR 20 (1963) 498–500.
109. Országház utca 17. BpR 19 (1959) 307.
110. A budai várpalota ásátásainak éremleletei. BpR 17 (1956) 197–240.; A budai várpalota ásátásainak éremleletei. II. BpR 18 (1958) 449–455.; A budai és pesti vonatkozású reneszánsz emlékérmek. BpR 20 (1963) 451–464.
111. Külföldi kerámia Magyarországon. XIII–XIV. század. BpR 16 (1955) 147–198.; Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez. BpR 17 (1956) 177–196.; Középkori kályhacsempék Magyarországon. I. BpR 18 (1958) 211–300.; Középkori cserépedények a budai várpalotából. BpR 20 (1963) 335–394.
112. A budai várpalota ásátásának állatcsontanyaga. I. BpR 18 (1958) 455–486.; A budai várpalota ásátásának állatcsontanyaga. II. BpR 20 (1963) 395–426.; A budai várpalota ásátásának állatcsontanyaga. III. BpR 21 (1964) 369–374.
113. Kincstári személyzet a XV. század második felében. TBM 12 (1957) 25–36.; Népmozgalmak Budapesten a feudalizmus korában. TBM 14 (1961) 7–10.; Buda város pecséthasználatának kialakulása. Ugyanott. 109–129.; A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. TBM 15 (1963) 189–209.; A király és a királyné kúriái a XIII. századi Budán. ArchÉrt 1962. 160–169.; Budai kereskedők udvari szállításai a Jagello-korban. BpR 19 (1959) 99–118.; Beriszló Péter és budai szereplése BpR 20 (1963) 125–136.; A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. „Agrártörténeti Szemle.” 1964. 371–404.
114. Lásd a 99. sz. jegyzetben. Időközben napvilágot látott: *Gerevich L.*: Excavation in Buda Castle. New Hungarian Quarterly 1961. 66–74.; *Rados J.*: Magyar Építészettörténet. Budapest, 1961. 124–125, 370–371.; *Zakariás G. S.*: Budapest. Magyarország művészeti emlékei. III. Budapest, 1961. 42.; *Bertalan V.-né-Nagy E.*: Buda a középkorban. Budapest, 1963. 16–43.
115. *Zolnay L.* ismertetése: *Czagány I.*: A Budavári Palota és a Szent György téri épületek. Budapest, 1966. c. munkájáról: Műv 7 (1966) 7. sz. július. 44–45.; *Rózsa Gy.*: Budavári elmélkedés. Élet és irodalom 10. (1966) 16. szám, április 16. 3.
116. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1968. 63–147.; A budavári, volt Nőegyleti palota műemléki helyreállítása. Építés-, Építéstudomány. 1969. 3–4. sz. 341–369.
117. *G. Aggházy M.*: Magyarországi László mester szerepe Milánó és Buda 1391 körüli kapcsolatában. MűvÉrt 17 (1968) 239–243.
118. *Zolnay L.*: Középkori díszkutak Budán. MűvÉrt 22 (1973) 254–261.
119. *Czagány I.*: A budavári volt Belényi-ház művészettörténeti jelentősége. MűvÉrt 21 (1972) 224–229.; *Czagány I.*: A budavári Grigely-ház műemléki helyreállításának művészettörténeti vonatkozásai. MűvÉrt 23 (1974) 121–127.; *Czagány I.*: A budavári Berényi–Zichy palota építéstörténete és műemléki helyreállítása. MMűvéd 7 (1971–1972) Budapest, 1974. 245–256.
120. *Borsos L.*: Bartók Archivum a budai Várnegyedben. MűVéd 15 (1971) 16–25.

121. *Czagány I.*: Műemlékhelyreállításunk elveinek alakulása a budai várnegyedi építkezésekben. MMűvéd III. Budapest, 1966. 37–66.
122. *Czagány I.*: Műemlékhelyreállítási kérdések a Budavári Palota újjáépítésénél. MűÉrt 16 (1967) 177–221.; Először *Czagány I.*: A velencei carta elveinek alkalmazása műemlékhelyreállításunk hétköznapi gyakorlatában. „A velencei carta és a magyar műemlékvédelem” Budapest, 1967. Az ICOMOS magyar tagozatának kiadványai. 1. sz. 65–71.; Majd *Czagány I.*: Halálra ítélték? Műv 11 (1970) 6. sz. június. 18–20.; *Czagány I.*: A „Mathias Rex” szálloda kérdéséhez. Műv 12 (1971) 8. sz. augusztus 6–8.; *Czagány I.*: A kapisztrán tér új beépítéséhez. Műv 12 (1971) 12. sz. december 12–13.
123. *Zolnay L.*: Városépítés, városszépítés Budán. MűÉrt 19 (1970) 1–23. Ebben a szerző Kubinyi András és Gerevich László álláspontjával szemben fenntartja korábbi álláspontját a Budavári Palota 14. századi eredetére vonatkozóan.; Uerről később *Zolnay L.*: A Budavári Palota és a Várkert szabadtéri szobor-múzeumáról és szabadtéri lapidáriumáról. MűÉrt 23 (1974) 59–62.; Ezenkívül *Zolnay L.*: Egy eltűnt budavári reneszánsz freskó nyomában. MűÉrt 23 (1974) 144–146.
124. *Zolnay L.*: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. ArchÉrt 95 (1968) 40–58.
125. *H. Gyürky K.*: Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. ArchÉrt 96 (1969) 99–104.; *H. Gyürky K.*: Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. ArchÉrt 99 (1972) 33–46.; *K. H. Gyürky*: Glasfunde aus dem 13–14. Jahrhundert im Mittelalterlichen Dominikanerkloster von Buda. AAH 23 (1971) 199–200.; *K. H. Gyürky*: Das mittelalterliche Dominikanerkloster im Buda. Budapest, 1981.; Korábban *H. Gyürky K.*: Értékes leletek az építendő budavári szálloda helyén. Budapest, 5 (1967) 4. szám, április 14–15.; *H. Gyürky K.*: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. BpR 22 (1971) 429–435.
126. *Kulcsár P.*: Egy budai humanista feliratgyűjtemény. ArchÉrt 95 (1968) 257–261.
127. *Altmann J.*: Előzetes jelentés a budavári Ferences templom kutatásáról. ArchÉrt 100 (1973) 82–87.
128. *Irásné Melis K.*: A budavári középkori lábbeli viselet XIII–XIV. század. ArchÉrt 100 (1973) 88–101.
129. *Lócsy E.*: Adatok a budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. BpR 22 (1971) 209–221.
130. *Zolnay L.*: Középkori zsinagógák a budai Várban. BpR 22 (1971) 271–282.; Ld. még: *M. T. Papp*: Baudenkmäler im mittelalterlichen Judenviertel der Budaer (Ofner) Burg. (Eingegangen 11 September 1968.) ActaTechn 67 (1970) 205–225.
131. *Nagy L.*: Adatok a budai városháza építésének történetéhez. BpR 22 (1971) 351–362.
132. *Bertalan V.-né*: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásatásáról. BpR 22 (1971) 419–427.; Ezenkívül *Frau H. Bertalan*: Mittelalterliche Baugeschichte der Maria Magdalena-Pfarrkirche (Später Garnisonskirche) in der Budaer (Ofner) Burg. (Eingegangen am 11. September 1968.) ActaTechn 67 (1970) 227–248.

133. *Zolnay L.*: I. ker. Szentháromság tér. A Nagybaldogasszony templom középkori temetője. I. ker. Halászbástya. A gótikus Szent Mihály kápolna maradványai. BpR 22 (1971) 390.
134. *Czagány I.*: Egy budavári középkori épülettömb története. I. A) Az Uri utca 13. sz. épület. BpR 22 (1971) 329–348.
135. *Czagány I.*: Egy budavári középkori épülettömb története. II. B) A Tárnok utca 14. sz. épület. BpR 23 (1973) 229–244; Végül *Czagány I.*: Egy budavári középkori épülettömb története. III. C) A Tárnok-utca 16. sz. épület. BpR 26 (1984). 227–246.
136. *Fügedi E.*: Középkori magyar városprivilegiumok. TBM 14 (1961) 17–108. Az utolsó, budai fejezet: 78–81.
137. *Jankovich M.*: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. TBM 14 (1961) 147–159.; *Nagy I.*: A manufaktúra-ipar kialakulása Pest-Budán. Uo. 285–342.; *Bélay V.*: Adalékok az ár- és bérvizonyok történetéhez Pest-Budán (1790–1848). Uo. 364–407.; *Seenger E.*: Levél Buda 1849. évi ostromáról. Uo. 477–481.; *Rózsa M.*: A Ruszwurm cukrászda XIX. századi üzleti könyve és annak várostörténeti vonatkozásai. TBM 14 (1961) 147–160, 285–342, 363–408, 477–482, 575–581.
138. *Kumorowitz L. B.*: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. TBM 15 (1963) 109–152.; *Mályusz E.*: Budai Farkas László. Uo. 153–158.; *Husztai S.*: Német utazó Budán 1687-ben. Uo. 227–238.; *Nagy I.*: II. József reformja Budán. Uo. 363–402.
139. *Lócsy–Kubinyi* 1964. 22–30.
140. *Kumorovitz L. B.*: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TBM 17 (1966) 9–26.; *Nagy L.*: Buda polgársága a XVII. század végén. Uo. 27–58.; *Baraczká I.*: A budai Nádasdy ház számadása (1530. IX. 30.–19531. I. 13.) Uo. 247–272.
141. *Kumorovitz L. B.*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdete. TBM 18 (1971) 7–58.; *Kubinyi A.*: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. Uo. 59–80.; *Nagy L.*: A budai Vár topográfiája a XVII. század végén. Uo. 81–120.
142. *Kubinyi A.*: A XIV.–XV. századi magyarországi városfejlődés néhány kérdése. TBM 19 (1972) 39–56.; *Borsos L.*: Régi budai házösszeírások. Uo. 57–78.; *Nagy L.*: Buda visszafoglalását ábrázoló lotharingiai gobelinek kérdései. Uo. 113–130.
143. *Zolnay L.*: Magyar szakácsok a középkorban A Magyar Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1970. Budapest, 1970. 45–66.; *Konrádyné Gálos M.*: A budavári Fortuna fogadó. Uo. 117–131.; Az „Arany Sas” gyógyszertárra vonatkozóan lásd a 101. sz. jegyzetben foglaltakat. Előzőleg azonban *Kubinyi A.*: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV.–XVI. század fordulóján. Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de historia artis medicinae.) 54 (1970) 63–83.; *Czagány I.*: A budavári „Fekete Sas” gyógyszertár. Gyógyszerészet 15 (1970) május 5. sz. 174–176.; *Czagány I.*: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. Orvostörténeti Közlemények. Budapest, 1974. 71–72. sz. 49–70. — U.ez német, francia, angol nyelven: *Therapia Hungarica* 4 (1970) 18. sz.

144. „Natura” könyvkiadó, 1–320, 121 képpel. Értékelésére vonatkozóan lásd *Czagány I.*: Gombos Zoltán, Budavári kertek – könyvismertetés. *MűvÉrt* 19 (1970) 298–302.
145. A könyv végén közölt utcanévjegyzéket Seenger E. készítette, a metszeteket Tőkei F.-né, a festményeket Cifka P.-né, a Kiscelli Múzeum munkatársai válogatták és határozták meg.
146. Elsősorban ennek 1. Ujjászervezés – áttelepülés. 2. A Vár és Váralja. 6. Gazdaság. 7. Társadalom című alfajezeteire gondolunk.
147. Elsősorban ennek III. Ujjépítés és a gótika elterjedése című alfejezetére gondolunk.
148. *MMűvéd* 1971–1972. Budapest, 1974. 245–256, 11. kép.
149. *MűvÉrt* 1975. 83–91.
150. A Budapest története III. kötet 7–557., amelyben külön kis fejezet foglalkozik a Várral.
151. *MűvÉrt* 1976. 95–100.
152. Budapest, 1976. 5–56, 84 képpel.
153. *BpR* 24 (1976) I–IV. I.: 5–448., II.: 5–251., III.: 5–227., IV.: 1–239.
154. *BpR* 24 (1976) III. 5–117.; Szervesen csatlakozik e fontos jelentéshez u. ebben a kötetben három kisebb beszámoló: *Zolnay L. – Boldizsár P.*: A budai királyi palota északi előudvarán végzett régészeti feltárás (1967–1975) Árpád-kori krámialeletei. III. 173.; *Szakál E.*: Megfigyelések, adatok és következtetések az 1974. évi szoborlelet értékeléséhez. III. 199.; *Szakál E.*: A budavári gótikus szoborlelet restaurálása. III. 211.; A témához kapcsolódik u. itt: *Matolcsi J.*: A budai királyi palota északi előudvarában feltárt XIV.–XV. századi állatcsontok III. 179.; *Szalay Z.*: A budai gótikus szobrok festékanyagairól III. 216.; *Szalay Z.*: Munkajelentés a budai szoboranyag festéseinek rögzítéséről III. 219.; *Boda J.*: A budavári ásatásokkal kapcsolatban feltárt Anjou-kori szobortöredékek kőzetanyagának vizsgálata. III. 222.
155. *BpR* 24 (1976) I. 371, 381.
156. Építés–építészettudomány, 1978. 135–148.
157. Építés–építészettudomány, 1978. 149–189.
- 158/a A Budapest története IV. Budapest, 1978.; 7–763. 8, 72 képpel.
- 158/b *Gerő L.*: A budai várnegyed. Budapest, 1979. 5–38, 72 képpel.
159. Budapest, 1979. 7–76. Élesdy I. akvarelljeivel, 26 képpel.
160. Budapest, 1979. 5–357., 136 képpel.
161. Budapest, 1980. 7–281.; A tudományos dokumentáció hiányát említi *Gerő L.*: A budai középkori királyi palota és vár maradványainak helyreállítása. *MMűvéd* 1967–68. Budapest, 1970. 155–192.
162. Budapest, 1982. 17–573., 292 képpel.
163. A Budapest története képekben kötet (Budapest, 1982. 29–871.) szerkesztői Faragó Éva, Fazakas Csongor, Mezey László, Fertsek Ilona, Rostás Jenőné, Antal Sára, Tenta Ágnes
164. A Czagány értekezés. Budapest, 1983. I–II. köt. KÖZTI. Rotaüzem. 1–532., 580 kép.

165. A képkatalógus kötet 638 oldalon jelenik meg. Szerkesztői: Csomor Tibor (hidak, aluljárók, felüljárók), Sipos György (ipar, közművek, mezőgazdaság, vendéglátás, kereskedelem, pénzügy), és Szabó László (közlekedés, posta, hírközlés).
166. Angol német és magyar nyelven: The Matthias Church of Budapest. Die Matthias-Kirche von Budapest A budavári Mátyás-templom. Gink Károly fotóival. Fábian János előszavával 1984. Pünkösdjén. Magyar Média RPSzLV. Révai Nyomda.
167. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. Bibliotheca Historica sorozat. 5 fejezetben és több mint 34 címben.

ISTVÁN CZAGÁNY

HISTORIOGRAPHIE DER ORTS- UND KUNSTGESCHICHTLICHEN LITERATUR DER BURG VON BUDA

Die übersichtliche Studie gewährt anhand historiographischer Methoden Einblick in die Literaturgeschichte von fast sieben Jahrzehnten, in die Zeit von 1308 und 1984. Sie behandelt in erster Linie das reichhaltige ortsgeschichtliche Material des Mittelalters und der Renaissance, befaßt sich aber auch mit der Erörterung und Bewertung des zahlreichen schriftlichen kunsthistorischen Materials des Barocks, der Romantik, des Eklektizismus und unserer Tage. Sie verfolgt die sich häufig ändernde Entwicklungsgeschichte ortsgeschichtlicher Feststellungen und topographischer Designierungen sowie die damit verbundenen Auseinandersetzungen der neuesten Zeit.

Von den Schriftstellern der Gotik beschäftigt sie sich hauptsächlich mit den Arbeiten Márk Káltis und Bertrandon de la Brocquière, von den Meistern der Renaissance mit den Werken Aeneas Silvio Piccolominis und Antonio Bonfinis, von den türkischen mit Evlia Celebi, von den Schriften der Reisenden des frühen Barocks besonders mit denen von Edmund Chisull und Simon Clements. In der Literatur des 18. Jahrhunderts sind Johann Ferdinand Miller und András Vályi bedeutende Persönlichkeiten. Zur Zeit der Romantik weisen János Hunfalvy und Jakab Rupp den Weg der Entwicklung. Lajos Némethy und Ferenc Salamon sind hervorragende Ortshistoriker der Eklektik.

Parallel zu dieser Tätigkeit begann man auch mit wichtigen archivalischen Forschungen, zuerst unter der Leitung von Dezső Csánky, später unter der von Albert Gárdonyi. Zwecks Zusammenfassung dieser entstand die Buchserie „Tanulmányok Budapest Múltjából“ (Studien aus der Vergangenheit von Budapest). Dann begann man in den 1940er Jahren auch mit der stadtgeschichtlichen Zusammenfassung, vorerst hinsichtlich des Altertums und der Türkenherrschaft: diese konnte jedoch infolge des Krieges nicht zu einer vollständigen Buchserie werden. Eine hervorragende Bedeutung kam der Rekonstruktion des Burgviertels – Wohnviertels – von Buda zu, die aufgrund von Urkun-

den über dessen mittelalterlichen Zustand erfolgte und deren führende Persönlichkeiten, gründlichste Forscher Albert Gárdonyi und Vidor Pataki waren.

Die verdientesten Vertreter der Geschichtsforschung des Barockzeitalters waren György Bánrévy und Arnold Schoen. Eine hervorragende Persönlichkeit der Kunstgeschichtsschreibung vor dem zweiten Weltkrieg war Henrik Horváth. Nach dem Krieg riefen die umfangreichsten Grabungen in Mitteleuropa zwecks Erschließung des einstigen mittelalterlichen Königspalastes und der gotischen Baudenkmäler des Wohnviertels eine neue Garde von Archäologen und Historikern ins Leben. Unter der Leitung des Kunsthistorikers László Gerevich beschreiben die Historiker Emese Nagy, László Zolnay, András Kubinyi, der Numismatiker Lajos Huszár und noch viele andere in zahlreichen sehr wertvollen Teilstudien das kulturhistorische Gesamtbild der ungarischen Hauptstadt des Mittelalters.

Zu dieser umfassenden wissenschaftlichen Bestrebung gesellte sich die Kunstdenkmal-Topographieschreibung unter der Leitung von Miklós Horler und die bibliographische Sammelarbeit an der Spitze mit László Berza. Aus der Feder von László Gerevich und István Czagány entstehen Monographien des Burgpalastes von Buda im Mittelalter und in der Neuzeit. Zu einem Erfolg führt eine neuerliche Abfassung und Veröffentlichung der Geschichte von Budapest in fünf Bänden, als großangelegte, gemeinsame Arbeit unserer besten Fachgelehrten. In den letzten Jahren riefen László Zolnay mit der Bearbeitung des Materials eines seltenen mittelalterlichen Skulpturenfundes von europäischer Bedeutung und István Czagány mit der monographischen Zusammenfassung der Wohnhäuser des Wohnviertels aus dem Mittelalter die Aufmerksamkeit auf sich.

**HUNYADI LÁSZLÓ KIVÉGZÉSE – STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK
A MAGYAR ÁLLAM ÉS FŐVÁROS KORMÁNYZÁSÁBAN**

A 15. század első felében Magyarországon a kormányzat alakulása átmeneti nagy-úri csoportosulások, ún. ligák formáját öltötte. Ez a ligauralom lehetetlenült az évszázad második harmadában nagy jelentőségűvé vált Hunyadi család egyik tagjának, Hunyadi Lászlónak politikai jellegű kivégzése folytán. Igaz, hogy a politikai válságból is más ligán át vezetett az út, de ez csak pillanatnyi megoldás volt és a ligauralom többé nem éledhetett újjá oligarchikus formáiban. Ennek a változásnak fejleményeit és mélyebb okait kívánja megvilágítani ez a tanulmány, amely a *politikátörténet* módszerei mellett a *városi helyrajz* és a *genealógia* eszköztárából is merít.

A 14. század végén egy német–római birodalmi arisztokrata család nyert házat Budán, Magyarország fővárosában, s ezzel a mozzanattal érdekeltté lett a magyar politikai fejleményekben. 1397-ben *Cillei Hermann* kapta Zsigmond királytól adományba azt a Közép utcai (Media platea, ma Fortuna utca) házat, amelynek tulajdonában volt még 1416-ban, amikor Szent Miklós utcai házként szerepel. Ez az ún. Vörös sün ház, a mai Hess András téren. Ekkor azonban már cseré tárgy. Közben a família magyarországi meghonosodása előre haladt: Cillei Hermann leánya Borbála 1401-től jogilag, 1406-tól ténylegesen felesége Zsigmondnak. A továbbiakban a család új háza fontos: 1416-ban Zsigmond király előtt Párizsban jelentette be Cillei Hermann, Cilli és Zagorje grófja, horvát bán, hogy a házat elcseréli a budaszentlőrinci pálosok budavári házával, amely a budai Szombat utcában (in vico Sabbati) néhai Frank vajda szomszédságában fekszik és amelyet a király régi házának neveznek. Ez a vő és após közti, szokatlan helyű tulajdonjogi bejelentés évekkel később újra felbukkant: 1423. július 3-án Cillei Hermann gróf, Cilli és Zagorje grófja, Szlavónia bánja, illetve György, a pálosok generális vikáriusa és a budaszentlőrinci páloskolostor remetéi megerősítik ezt a házcserét, amely közöttük létrejött: Cillei Hermann budai városi házáért cserébe kapja a szerzetesek és a kolostor házát, egykori nagy kúriát, amely Károly Róbert magyar király városi háza volt a Szombatkapu (porta Zombatkapw) közelében, amit Lajos magyar király adott a kolostornak, amelynek közönséges neve kamaraház (Chamerhoff), a benne levő Szt. Márton kápolnával és minden épületrészével, tartozékával. A cserét Buda városa foglalta írásba. Ez az erős épület a mai Táncsics Mihály utca 9. számú telek északi oldalán volt, ismert szomszédságadatai alapján. A hatalom bázisa és jelképe lett a század közepére a Cillei ház, akkori erős személyisége, *Cillei Ulrik*, Frigyes fia, Hermann unokája kezén, aki unokatestvére volt Erzsébet királynénak. Ulrik Albert király halála után a Garaiakkal együtt Erzsébet özvegy királyné,